

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXV – leto 1979/80 – št. 2

Jezik in slovstvo

Letnik XXV, številka 2

Ljubljana, november 1979/80

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.– din, polletna 40.– din, posamezna številka 10.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.– din

Za tujino celoletna naročnina 150.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina druge številke

- 33 Pozdravna beseda dr. Antona Vratuše, predsednika
Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, na IX. kongresu
jugoslovanskih slavistov, Bled, 17. 10. 1979

Razprave in članki

- 37 Gregor Kocijan, Levstikov literarni program in mladi Jurčič
45 Ivana Černelič-Kozlevčar, O glagolih premikanja zlasti glede
na glagol iti in stavčne vzorce
47 Franc Žagar, Operacije in transformacije pri jezikovnem pouku

Literarnozgodovinski pogledi, gradivo, komentarji

- 52 Rozka Štefanova, Značilnosti razvoja beloruske literature

Kulturnozgodovinske ekskurzije

- 58 Božena Orožen, Maribor za vsakdanjo (slavistično) rabo

Ocene in poročila

- 60 Andrijan Lah, Dragocena dopolnitev
62 Nada Barbarič, Pripovedovalec in pripoved
64 Aleksandra Derganc, Poglavlja iz splošnega jezikoslovja

**POZDRAVNA BESEDA DR. ANTONA VRATUŠE,
PREDSEDNIKA IZVRŠNEGA SVETA
SKUPŠČINE SR SLOVENIJE,
NA IX. KONGRESU
JUGOSLOVANSKIH SLAVISTOV,
BLED, 17. 10. 1979**

1. Drago mi je, da lahko v imenu Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije pozdravim udeležence IX. kongresa Zveze slavističnih društev Jugoslavije. Želim, da bi vaše delo bilo uspešno in da bi se prijetno počutili med nami.

Razlogov za moje zadovoljstvo je več. Predvsem je prijetno, srečati se s pedagogi, znanstveniki in drugimi družbenimi delavci, ki so s svojimi prispevki za ta kongres pripravili številna pričevanja o napredku naše slavistike in o problemih, s katerimi se delovni ljudje danes na tem področju ukvarjajo.

Široka tematika, ki je predmet obravnave na tem zborovanju, kaže, kako razvejani so interesi na področju slavističnih raziskav in kako široka je problematika na področju materinega jezika, leposlovja in sploh ljudske kulture.

Vprašanja, ki jih ta kongres ima na dnevnem redu, predstavljajo sestavni del življenjske problematike naše samoupravne socialistične družbe. Pomen tega srečanja presega torej okvir strokovnega posvetovanja slavistov. Zato mu bodo z zanimanjem prisluhnili vsi družbeni dejavniki pri nas. Upravičeno smo zainteresirani za njegove prispevke k našim skupnim naporom na področju izobraževanja, vzgoje in raziskovanja. V tem oziru bo še posebno pomemben tudi program in bodoče naloge, ki jih boste izoblikovali na kongresu.

Za mene pa ima to srečanje še posebni čar, ker me po svoji tematiki spominja na velikane naše slavistike in slovenistike – Franceta Kidriča, Rajka Nahtigala, Ivana Prijatelja in Frana Ramovša, ki so tudi meni bili nepozabni učitelji. Tematika o književnosti in jeziku v narodnoosvobodilnem boju pa mi oživlja junaške like študentov slavistike, v letu 1941 in 1942 v Ljubljani, ki so prostore slavističnega seminarja na ljubljanski Univerzi kaj kmalu spremenili v bojni štab. V teh prostorih je bilo zasnovano marsikatero pogumno dejanje v mestu heroju, ki nikoli ni priznalo oblasti okupatorja.

Prav je, da ima problematika iz narodnoosvobodilnega boja tako poudarjeno mesto v tematiki tega kongresa. Ta borba je namreč dala nekaj neprekosljivih biserov umetnosti, ki jih je boj na življenje in smrt iztisnil iz trpljenja in hrepenenja, borci za svobodo in neodvisnost pa so na vsakem koraku izpričevali izredno ljubezen in skrb do svojega jezika kot največjega narodnega bogastva. Naš narodnoosvobodilni boj je spodbujal vsestransko ustvarjanost, kakršna je možna samo ob največjih vzponih osvobodilnega duha kakega ljudstva ali naroda. Vse to je prispevalo k celovitosti revolucionarnega hotenja oboroženega naroda, torej tudi k odločnosti za osvoboditev in svoboden razvoj materinega jezika.

Na vseh nas je, da to nenadomestljivo kulturno dediščino naprej bogatimo in plemenitimo. To nam omogoča naša, že v narodnoosvobodilnem boju potrjena izvorna pot boja za socializem v naši večnacionalni skupnosti na temelju samoupravljanja. Svoboden in enakopraven razvoj kultur vseh narodov in narodnosti je predpogoj za njihovo povezovanje ter aktivno ustvarjalno medsebojno kulturno bogatenje vsakega izmed njih in vseh skupaj. Svobodno izražanje, vsestranski razvoj in resnična enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije pa je hkrati tudi temelj stabilnosti in napredka jugoslovanske svobodne socialistične skupnosti.

2. Dovolite mi, da se ob tej priložnosti, ob začetku kongresa, nekako tudi sam vključim v vašo razpravo. Pomen in odgovornost preučevanj ter pedagoškega, publicističnega in drugega delovanja jugoslovanskih slavistov izhajo iz zgodovinskega, družbenega, socialnega in kulturnega pomena ter vloge jezika in besedne umetnosti nasploh, še posebej pa v naši samoupravni socialistični skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti.

Zano je, da preučevanje zgodovine in zakonitosti v razvoju materinih jezikov naših narodov ter preučevanje njihove književnosti uvrščamo v tisto posebno področje družboslovnih, humanističnih ved, ki ga označujemo kot »nacionalne vede«. Osnovno družbeno poslanstvo nacionalnih ved in s tem tudi slavističnega jezikoslovja je, da prek rezultatov svojega delovanja omogočajo procese narodovega samospoznavanja, stalno poglobljanje spoznanj o bistvenih okoliščinah, ki so oblikovale vsakega od naših narodov kot samostojni zgodovinski subjekt z lastno identiteto v boju za ekonomsko in družbeno emancipacijo vsakega med njimi in vseh skupaj.

Raziskave zgodovinskega razvoja jezika ne omogočajo le preučevanje za vsako obdobje značilne strukture sistema živega jezika. Skupaj z zgodovinskimi, ekonomskimi in antropološkimi raziskavami odkriva tako raziskovanje značilne procese razvoja proizvodnih sil in proizvodnih odnosov. Ti pa so, skupaj z vsemi materialnimi, socialnimi, duhovnimi in političnimi dosežki in pojavi, predstavljali vsebino človeške komunikacije v posameznih zgodovinskih obdobjih. Preučevanje teh vidikov in z njimi povezanih lingvistično definiranih problemov je torej smiselno in neobhodno tudi za razumevanje današnje strukture naših jezikov in njihovih izraznih možnosti.

Jezik v svojih pojavnih oblikah ne kaže samo možnosti z besedo oblikovati misel in z njo izraziti razmerje do sveta. Jezik je zmeraj dejavnik vzpostavljanja družbenih odnosov in institucij. Jezik zmeraj kaže pot, ki jo je družba prehodila, hkrati pa tudi odraža in sooblikuje vsakokratna družbena razmerja. Torej je globoko upravičena misel profesorja Ramovša v njegovi Dialektološki karti slovenskega jezika (1931), ko ugotavlja glede slovenskega jezika, da »grupacija slovenskih dialektov posredno prikazuje, kako se je vršilo prodiranje in naseljevanje Slovencev in v kakšnih odnošajih so bile posamezne slovenske pokrajine med seboj. Slovenski dialekti postanejo tako kažipot v ono davnino, o kateri nam zgodovinski viri malo ali prav nič ne povedo«.

3. V procesu nastajanja modernih narodov je jezik – materin jezik – pomemben dejavnik tudi v oblikovanju ozemeljskih meja. Znotraj teh meja so se kristalizirali in dozorevali v zgodovini procesi ekonomskega zedinjevanja. Pri tem so tudi jezikovne komunikacije izredno važen dejavnik integracije, pa tudi obrambe. Jezik namreč čuva ozemeljsko opredeljene okvire ekonomskih procesov, v katerih se je porajal narod kot nova družbena struktura s svojim značilnim manifestativnim znakom, nacionalnim, maternim jezikom.

Posebej poučen je v teh procesih družbenoekonomski položaj in razvoj zatiranih narodov. Za razliko od velikih in običajno tudi ekonomsko močnejših narodov, pri zatiranih narodih – pretežno agrarnih – poteka boj za nacionalno neodvisnost vzporedno z bojem za socialno in politično emancipacijo. Dejstva pričajo, da tudi pri malih narodih Evrope socialna in politična emancipacija ni bila mogoča brez nacionalne samostojnosti. Tako je v naših pogojih boj za rešitev narodnega vprašanja nujno postal sestavni del boja delavskega razreda za lastno osvoboditev celega naroda. In obratno, boj za jezikovno emancipacijo, za svoboden razvoj materinega jezika ter kulturno ustvarjanje je ves čas nosil tudi pečat osvobodilnega boja v političnem jeziku.

4. Skrb za materin jezik, za njegov razvoj, za oblikovanje višje jezikovne kulture in s tem za sooblikovanje kulturne zavesti delovnega človeka in občana ima v sedanjem času še posebne razsežnosti. Na teh temeljih se vzpostavljajo tudi družbena razmerja, ki bodo vse širše omogočala in spodbujala oblikovanje pogojev, da bo, kot je dejal Edvard Kardelj, človek sam svoje sreče kovač.

Zgodovinska odgovornost nas vseh je, da zagotovimo, da globoka humanistična vsebina družbenega samoupravljanja najde svoj izraz tudi v ustreznem izrazoslovju. To pa ne more biti samo stvar jezikoslovcev. To je poslanstvo vsega naroda. Novi družbeni odnosi na temeljih samoupravljanja se uresničuje na vseh področjih človekovega delovanja od najmanjše celice samoupravne družbe, od krajevne skupnosti do federacije. Zato naj bodo vsi delovni ljudje kovači, ne samo svoje sreče, ampak tudi svojega jezika.

Slovenija je v treh in pol desetletjih samostojnega socialističnega razvoja, obenem s celotno Jugoslavijo, dosegla izreden gospodarski, družbeni in kulturni napredek. Rezultati so vidni na vsakem koraku. Imamo na stotine novih proizvodov, vse uspešneje se osvaja moderna tehnologija; uveljavljajo se nove znanstvene discipline in gospodarske panoge. Prostor mednarodnega sodelovanja na političnem, gospodarskem, znanstvenem, tehničnem in kulturnem področju se širi.

Skupaj z našimi dejavnostmi na mednarodnem političnem, ekonomskem, znanstvenem in kulturnem področju ob splošnem zbliževanju narodov si krči pot v svet tudi naš jezik. Čim bolj človeške so vrednote, ki so vsebina našega delovanja, tem širša bo tudi pot v svet, ki se odpira jezikom naših narodov in narodnosti. Pa tudi naša obogatitev z vrednotami drugih narodov se bo uresničevala ob taki praksi.

Vendar pa je treba priznati, vsaj kar zadeva Slovenijo, da razvoj jezika vedno ne dohaja napredka, ki ga doživljamo na področju materialne in družbene proizvodnje, ter da skrb zanj zaostaja za našim vse širšim odpiranjem v svet. Pomanjkanje izvirnih domačih pojmov v tradicionalnem besednjaku jezikovna praksa dopolnjuje z uvoženimi tujkami, tudi in celo takrat, kadar za to ni pravih razlogov. Lahko brez pretiravanja rečemo, da se je slovenski jezik v svojem tisočletnem razvoju usposobil, da izrazi tudi najgloblje človeške kulturne in družbene vrednosti in vrhunske tehnološke dosežke. Zakaj torej ne bi bil v stanju, da objame in odrazi tudi vsakdanjo poslovnost. Kljub temu pa nas imena mnogih naših delovnih organizacij ali skupnosti širom dežele in tudi mnogih doma proizvedenih izdelkov skušajo prepričati o nasprotnem. Saj se tudi sredi Ljubljane bohota »črna gospa« Holiday Inn. Zato je prav, da se tudi ob tej priložnosti spomnim misli iz »Pisma« Izvršnega odbora Republiške konference SZDL iz leta 1965 o slovenščini v javni rabi, kjer stoji med drugim tudi ugotovitev, »da smo v preteklosti ob drugih nalogah izgubljali in tudi še dandanes marsikdaj izgubljam občutek za takšne vrednote, ki niso neposredno odvisne od danih materialnih sredstev, pomenijo pa dragoceno prvino nacionalne kulture«. Kar zadeva slovenščino je na to celovito in poglobljeno opozorilo še posebej »portoroško posvetovanje« o slovenščini v javni rabi, letos spomladi, ki je s svojimi rezultati spodbudilo tudi širšo družbeno akcijo vseh družbenih dejavnikov Slovenije.

5. Pomemben vidik našega širšega povezovanja s svetom je tudi učenje tujih jezikov in poznavanje ter obvladovanje svetovne pojmotvorne in besedotvorne prakse. To je pot k lažjemu obvladovanju pridobitev izrednega razvoja moderne znanosti in tehnologije ter uspešnejšega in širšega spoznavanja in samostojnega napredka in na nenehnem razvoju lastnih socialističnih pridobitev.

Pravi začetek mednarodnega spoznavanja, razumevanja in povezovanja pa mora biti doma, v samoupravni socialistični skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Širše vsestransko povezovanje in sodelovanje v naši socialistični večnacionalni skupnosti seveda pospešuje negovanje avtentičnega izraza ne samo v umetniški in kulturni ustvarjalnosti, ampak tudi v ekonomski in splošni družbeni praksi. To so obenem temelji za širjenje oblik in možnosti medsebojnega spoznavanja tudi na mednarodnem področju, ob harmoničnem razvijanju in razcvetanju vsakega naroda ter njegovega jezika in kulturne dediščine sploh.

V tem pogledu je izredno pomembna misel, ki jo je zapisal Edvard Kardelj v uvodu k II. izdaji »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«, ki pravi: »Ljudje, ne pa jeziki se bodo

stapljali v višjo občečloveško skupnost, pri čemer te skupnosti različnost jezikov ne bo prav nič motila, tembolj ker bodo ljudje z višjo splošno kulturo na splošno govorili več jezikov. Da bodo jeziki velikih narodov obenem postali tudi internacionalni jeziki, to je očitno. In prav tako je jasno, da se bodo povečali medsebojni vplivi jezikov, ki že danes obstoje. Toda ali bodo ti vplivi privedli do spajanja jezikov ali ne, to je vprašanje, ki ga lahko mirne duše prepustimo prihodnjim generacijam«.

6. Medsebojna soodvisnost razvoja naroda, rasti socialističnih proizvodnih sil in na njih zasnovanih samoupravnih socialističnih proizvodnih, družbenih in kulturnih odnosov in razvoja jezika predpostavlja usklajeno in široko družbeno angažiranje v podporo zbliževanja in vsestranskega sodelovanja, kakor tudi organizirano akcijo za premagovanje slabosti raznih vrst v uporabi jezika. Odgovornosti za nadaljnji razvoj jezika so na vseh dejavnostih družbenega življenja, od slehernega posameznika, družine, šole, časopisov, radia in televizije do znanstvenih in strokovnih organizacij in društev, gospodarskih in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij in organov družbenopolitičnih skupnosti.

Naše šole, to se pravi, vse vzgojno-izobraževalne ustanove čaka posebno poslanstvo, da bo ljubezen do materinščine, skrb za njen razvoj in dvig ter bogatenje jezikovne kulture, zasidrane v naši kulturni dediščini, tudi neločljivi del naše socialistične stvarnosti kot resnična bistvena sestavina vseh vzgojnih in izobraževalnih smotrov od osnovne šole, srednje šole do univerze v samoupravni socialistični praksi.

Naloga slavistične znanosti in jezikoslovja sploh pa je, da kot organizirana subjektivna sila v naši družbi vrši svojo usmerjevalno vlogo, da sooblikuje zavest o materinščini in spodbuja širjenje njenih izraznih možnosti kot pomembnih prvin zavesti vsakega člana narodne skupnosti in najširše razumljenih človeških kulturnih razmerij. Danes namreč ni dovolj imeti kulturne navade in gojiti ustno izročilo kulturnega odzivanja, saj preti velika nevarnost pozabe in prekritja. Vedno so in bodo potrebni pri vsej moderni tehniki ljudje, ki »učijo brati in pisati«, ki jim je naloga spoznavati sami sebe in osveščati v lastnem jeziku in literaturi, kakor tudi v stikih z drugimi jeziki, sosednjimi in daljnimi.

Iskanje rešitev za probleme, ki jih že poznamo ali pa se bodo šele pojavili, prav gotovo ne bo lahka naloga. Marsikatera doslej veljavna metoda na področju raziskovanja in normiranja jezika se bo verjetno izkazala kot neustrezna. Za marsikatero normo in kriterij, ki je veljal v preteklosti v pogojih manj diferenciranih jezikovnih struktur, bomo ugotovili, da zavirajo razvoj izraznih možnosti jezika, ki teži k pospešeni diferenciaciji, pa tudi k medsebojnemu vplivanju.

Slavistična lingvistika, posebej še slovenska, bo v novih pogojih kos novim nalogam le, če bo uspela razviti tako metodologijo in kriterije za nadaljnji razvoj jezika, ki bodo zagotavljali, da se bo slovenski jezik razvijal v sebi, iz lastnih osnov, hkrati pa uspešno obvladoval tudi nova področja jezikovne prakse, ki jih do včeraj še ni bilo. Pri tej odgovorni nalogi je pot samoupravna socialistična praksa množične, demokratične iniciativnosti v Jugoslaviji, dialektična znanstvena metoda ter vse bolj odločilen vpliv politike neuvrščanja v sodobnih mednarodnih odnosih, v boju za mir, napredek, varnost za vse.

Tovarišice in tovariši!

Na koncu mi dovolite, da izrazim iskreno prepričanje, da bo IX. kongres Zveze slavističnih društev Jugoslavije pomemben korak naprej v reševanju problemov, ki se danes postavljajo pred slaviste in pred celo družbo in da zaželim vsem udeležencem kongresa polno uspeha tako pri razpravah kakor tudi pri uresničevanju sklepov, ki jih boste sprejeli.

Hvala!

Gregor Kocijan

Pedagoška akademija v Ljubljani

LEVSTIKOV LITERARNI PROGRAM IN MLADI JURČIČ

I.

Kaj so imeli slovenski bralci prozopripovednega za branje (v knjižnih izdajah) takrat, ko je nastajal Levstikov literarni program? Ciglerjevo *Srečo v nesreči*, Malavašičevega *Erazma iz Jame* in nekaj več prevodov oz. priredb (v prvi vrsti pripovedi Krištofa Schmidja). Pač pa je bila dokaj bogata vrsta nabožnega berila. Na branje so se pretežno navajali z nabožnimi knjigami, za katere je dobro skrbela duhovščina, in Levstik je upravičeno zapisal, da »vsi naši tiskarji, ako so imeli kaj dobička, gotovo si niso z drugimi knjigami tako opomogli kakor s pobožnimi. Koliko natisov je čakala sama Dušna paša!¹ Prepričan je bil, da bi slovenski človek (pred očmi je imel preprostega bralca – kmeta) prebiral tudi dobro posvetno berilo (še posebej pripovedno prozo), če bi ga imel. Za dokaz priljubljenosti je v *Popotovanju iz Litije do Čateža (1858)* navajal *Srečo v nesreči* in *Robinzona* (ki pa mu je očital slab prevod). Levstik je svojo programsko usmeritev gradil na spoznanju o pomanjkanju izvirnega prozopripovednega berila, po katerem bi lahko posegali najširši sloji ljudi, pri čemer je v ospredje postavljal kmeta. Kmetje so bili najštevilnejši slovenski živelj, ki se je najmočneje oklepel slovenskega jezika; in prav temu bralcu je bilo po Levstikovem treba zagotoviti primerno branje, kako naj bi sicer dosegel višjo raven bralne kulture, kako naj bi se sploh slovstveno (estetsko) in nacionalno ozavestil. Logika je bila v bistvu zelo preprosta: če ljudem ne daš primerne branja, tudi ne moreš pričakovati, da bodo brali. »... ljudstvo bi že bralo, ko bi le imelo kaj. In kakor bi rastlo med nami število dobrih knjig, tako bi tudi rastlo med narodom veselje do njih,«² je pribil Levstik.

Slovenski pisatelji naj bi se tega dela lotili in povečali število leposlovnih del (knjig), zakaj Levstik je menil, »da čeravno je morda res jako treba ljudstvu 'razlagati redilnost in vrednost njegovega živeža, imenitnost železnih cest' itd., vendar menim, da bi narodu za zdaj mnogo bolj koristile dobre povesti kratkočasnega in podučnega zapopadka in druge take reči, pisane v domačem govoru in v domačem duhu. Veselje do branja mora biti med Slovenci mnogo splošnejše, kakor je bilo dosihdob in kakor je še dandanes – česar so pa tudi pisatelji krivi – potem šele oznanjamo naturne vednosti, ker slab život ne zmore precej težke hrane.«³ Na tedanji stopnji razvitosti slovenske pripovedne proze ni bilo mogoče ponuditi kakovostnejšega branja niti izobražencu niti preprostemu človeku. Poleg tega je bilo treba upoštevati, da bi bila večja razširjenost možna le tedaj, če bi bila dela dostopna v knjižni obliki. Pri nas pa se je še tisto malo, kar je bilo do takrat – poleg omenjenega – napisano, skrivalo v časnikah in revijah (npr. Slovenija, Ljubljanski časnik, Slovenska čbela, Slovenska bčela itd.). Za to periodiko pa vemo, da glede na naklado in število naročnikov ni mogla priti v roke številnejšim morebitnim ljubiteljem slovenske leposlovne besede.

Naj za ilustracijo, kaj je bilo mogoče dobiti na slovenskem knjižnem trgu, navedemo berilo, ki je bilo leta 1858 na prodaj pri ljubljanskem založniku in knjigarju Janezu Giontiniju (seznam je bil objavljen na zadnji strani knjižice s povestjo // Petra Hicingerja *Močni baron Ravbar*, ki tudi ni prav nič prispevala k spreminjanju opisanih razmer):

¹ Popotovanje iz Litije do Čateža; Levstikovo Zbrano delo IV., 1954, 25.

² Levstikovo ZD IV., 26.

³ Odgovor sestavku Potrebe Slovencev glede prirodnih ved; Levstikovo ZD VI., 1956, 37.

»Ahasver, večni popotnik. Pravljica 1850.

Bojték ali pravljica od viteza v drevo vpreženega.

Dve igri za slovensko gledišče: 1. Juran in Sofija ali Turki pri Sisku.

2. Štepan Šubič ali Bela IV. na Hrovaškim. 1850.

Erazem iz Jame. Povest. 1845.

Hildegardia, zveličana; dvakrat po nedolžnim v smert obsojena cesarica.

Kmetica in grofinja Griselda. Lep izgled poterpežljivosti in ponižnosti vsim ženam.

Kratkočasne igre s kvartami, številkami in družimi rečmi v družbah. 1850.

Križ mesingasti in popisovanje Palestine.

Lažnjivi Kljukec, kako se mu je na morju, na suhim in v vojski godilo.

Oče Grof Radecki, c. k. maršal. 1852.

Podoba presvete Device Marije. Povest.

Repoštev, duh v kerkonoških gorah. Pravljica.

Stric Tomova kočja ali življenje zamorcev v robnih državah svobodne severne Amerike. 1854.

Zvezek čudapolnih pravljic. Dvoje lepih pravljic: I. Trojno rešenje duš ali trije vitezi po smerti ob glavo djani. II. Okamnjenici na Blanskim gradu.

Sveta grofinja Genofefa. Mična in ganljiva perповest.

Šmida, Kr., Hirlanda bretanjska vojvodnja ali zmaga čednosti in nedolžnosti.

Venček za vezilne darila ali vošilne pesmice o godovih, novim letu in drugih priložnostih.

Vjetnik na galeji. Lepa in podučnja polna povest s pristavkom življenja sv. Vincenca Pavlana.

Cerkvica na skali ali zveza s hudim. Pravljica.«

Podrobnejša razčlenitev navedenih del verjetno ni potrebna, saj so nam poglavitne lastnosti takih pripovedi dovolj znane. Seznam zelo nazorno niza slovstveno (knjižno) bero: originalno slovensko pripovedno delo je Malavašičev *Erazem iz Jame*, ki pa mu ne moremo pripisati kaj dosti proznopripovednih vrlin, od prevodov oz. priredb pa bi kazalo po kakovosti izvzeti le povest *Kočja strica Toma* (Harriet Beecher-Stowe). Vsekakor ne preveč razveseljav iztržek na slovstveno-knjižnem področju ob koncu petdesetih let, ki je na Levstika in morda še na koga vplival zaskrbljujoče. Slovstvena »trda ledina« je bila več kot očitna, hkrati pa je Levstik videl beroče Slovence (manjši dell) in množico potencialnih bralcev, zlasti iz vrst preprostih ljudi, ki bi jim bilo treba čimprej ustvariti dobro izvirno pripovedno prozo. To ga je pripeljalo do programskih rešitev, ki jih je zapisal v *Popotovanju* in ki so bolj ali manj vplivale na naše nadaljnje slovstveno snovanje.

Ob svoji programski usmeritvi je Levstik napisal tudi zgled⁴ prozne pripovedi, ki bi jo lahko brali preprosti in izobraženi. *Martin Krpan* (1858) je bil vzorec, kako naj bi slovenski pisatelji pisali, da bi se približali bralcem. To pripovedno delo v tistem času po vsej verjetnosti ni moglo najti poti med večji krog preprostih ljudi, saj je bilo objavljeno v ne preveč razširjenem Slovenskem glasniku. Programske smernice v *Popotovanju* in prav tam

⁴ J. Pogačnik: Martin Krpan in Kanjoš Macedonovič; Parametri in paralele, Partizanska knjiga 1978, 93.

razloženi literarno-estetski pogledi na proznopripovedno oblikovanje naj bi spodbudili nastajanje pripovedne proze, ki bi bila na ustrezni literarni ravni, »ki bi bila miselno liberalizirana, psihološko in sociološko poglobljena, v estetskem pogledu pa kultivirana v smer klasične realistične poetike«⁵ in hkrati napisana tako, da bi jo z veseljem brali (tudi) preprosti ljudje.

Kot vemo, je Levstik za roman predvidel dve možni poti: »pobožno-narodno, po kateri je pisan Svetin, druga bi morda bila nekoliko zasuknjena po zgledu Župnika Wakefieldskega«. Nato pa je nasvetoval: »Vzeti bi se moral kak veljaven domačin in k njemu bi se vrstile druge manj pomenljive osebe, kakršnih nam bi ne zmanjkalo tako hitro. Saj vemo vsi, da šaljivi Ribničan obide križem svet, da imajo Gorenjci dovolj pravljic od vojaških begunov, ki so se potikalali po hribih in šumah. Vsa naša dežel pripoveduje še dandanes, kako so nekdaj lovili mlade moške in dajali jih po sili na vojsko. Celo rokovnjači in deseti bratje so narodna lastnina, akoravno zlasti prvih nihče ni vesel.« Tako je dajal napotila za roman, za »povesti, ki jim velimo novele« pa: »Tu imamo dovolj gradiva, dovolj pravljic, zlasti iz turških bojev.«⁶ Matjaž Kmecl je ugotovil, da je prav v zvezi s tem v Levstikovi logiki nekaj »zaškripalo«: »Najprej odklanja gospodo, zdaj hipoma ugleda kot edino možno snov romanu in drami 'kakšnega veljavnega domačina'; niti župnik niti Svetini vsak posebej in prav tako ne kot familija ne predstavljajo tistega, čemur bi v Levstikovem pomenu besede mogli reči 'ljudstvo'. Res da Svetini izvirajo iz delavske družine, kar pa pisatelja ne zanima: zanimati ga začno šele tisti trenutek, ko se začno vzpenjati v višja družbena ozračja (sreča), v družbeno konico celo. . . Župnik Wakefieldski pa je 'gospod', kakor je Levstikovo ljudstvo ročno in značilno poimenovalo vsakogar, ki se mu je skozi črne šole uspelo preriniti iz kmečke, 'ljudske' revščine ven; torej nikakor ne more biti 'ljudstvo'. Vse, kar je pravega ljudstva, ki trpi bedo, lahko ob primerni stopnji bizarnosti daje le 'manj pomenljive besede', obrobne figurice, ki skrbе za slikovitost, zanimivost teksta: vagabundski Ribničan, vojaški beguni, rokovnjači in deseti bratje.«⁷ V protislovje se je Levstik zapletel iz zadrege, ki se je porajala ob poskusu uskladiti temeljno izhodišče, da naj bo za pisatelja merilo preprosti bralec, in literarnovrstnimi zahtevami (in hkrati težnjami po »polni literaturi«) v zvezi z romanom (pa tudi novelo), ki je bil po tedanji poetiki izrazito meščanska proznopripovedna književna vrsta.⁸ Našemu meščanstvu pa Levstik nikakor ni mogel spregledati nagnjenja k potujčenosti. (*»Kaj ti bo gospôda, ki je vsa potujčena?«*)⁹

II.

Literarna zgodovina kaj rada poudarja, da je bil Jurčič tisti, ki je v precejšnji meri uresničeval Levstikove programske smernice in sledil njegovim literarno-estetskim nazorom. Prijateljeva krilatica, da je »Levstik rodil Jurčiča«,¹⁰ nam pogosto odzvanja v zavesti in nehotе prispeva k sodbi o Jurčičevi pisateljski podobi. Tokrat nas zanima zgodnje¹¹ obdobje Jurčičevega pisateljavanja in ob tem ne zgolj snovne pobude, ki jih vsebuje *Popotovanje* in ki so najpogosteje predmet primerjave.

Jurčičeva začetna romantično-folklorna usmerjenost se je kaj hitro prevesila v pozorno opazovanje ljudi in iskanje snovnih in motivnih prvin v njihovih pripovedih, ki so po svo-

⁵ B. Paternu: Problem dveh tipov slovenske književnosti s posebnim ozirom na njen koroški del; Pogledi na slovensko književnost I, 1974, 30.

⁶ Levstikovo ZD IV., 27–28.

⁷ M. Kmecl: Od pridige do kriminalke, Mladinska knjiga 1975, 134.

⁸ M. Kmecl: Začetki slovenskega romana; XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1977, 47.

⁹ Levstikovo ZD IV., 26.

¹⁰ Josipa Jurčiča zbrani spisi I., 1919, Urednikov uvod, I.

¹¹ Prim. G. Kocijan: Nekaterе pripovedne prvine v zgodnjih Jurčičevih delih, Jezik in slovstvo 1976/77, 288. Med zgodnja Jurčičeva dela bi šteli tele pripovedi: Spomini na deda (1863), Prazna vera (1863), Jurij Kozjak (1864), Jesensko noč . . . (1864), Domen (1864), Tihotapec (1865), Jurij Kobila (1865), Dva prijatelja (1865), Uboštvo in bogastvo (1865), Vrban Smukova ženitev (1865), Spomini starega Slovence, Grad Rojinje (1866).

je osvetljevale življenje preprostega slovenskega človeka v preteklosti, obenem pa odsevale tudi njegovo miselnost in navade v pisateljevi mladostni dobi. Folkloristične hiperbolike, kakršno je Levstik ubesedil v *Martinu Krpanu*, Jurčič ni uporabil in jo je raje nadomestil s pripovedmi iz živega ljudskega spomina o bolj ali manj vsakdanjih pripetljajih iz slovenskega vaškega okolja. Na tako opredelitev nas navajajo že *Spomini na deda*, posebej med njimi najbolj izbrušena pripoved *Pozimski večer na slovenski preji*. Podobno je mogoče trditi tudi za »črtice iz življenja našega naroda« *Jesensko noč med slovenskimi polharji* in delno za kratko prozo *Prazna vera*, povesti *Jurij Kozjak*, *Domen*, *Tihotapec*, *Jurij Kobila* idr. pa predstavljajo mladega Jurčiča kot pisatelja, ki je znal spretno združiti način in pripovedi ljudskih pripovedovalcev z dognanji svojega opazovanja življenja, dodati pridih zgodovinske minulosti in vse skupaj oplemenititi z ustvarjalno domišljijo. V delih *Prazna vera*, *Domen*, *Tihotapec*, *Uboštvo in bogastvo* je že zaživela tudi vaško-domačijska smer, ki je bila v zgodnjem pisateljevem obdobju še izraziteje ujeta v okvire romantičnih značilnosti.

Tako kot Levstik je tudi Jurčič izhajal iz kmečkega okolja in kmečki človek mu je bil najbližji. Zato je povsem razumljivo, da je mladi pisatelj sledil Levstiku in začel streči potrebam preprostega, kmečkega bralca, ki da »ljubi v literaturi komiko, dovolj napeto zgodbo in psihološko utemeljeno verjetnost«. ¹² Lotil se je pisanja poljudne pripovedne proze v domačem duhu in v požlahtnjem ljudskem jeziku. Taka litaretura naj bi slovenskega bralca narodnostno, etično in estetsko ozaveščala. Svoje gledanje na slovstvo in posebej na pripovedno prozo je Jurčič ob koncu zgodnjega obdobja (konec 1865 ali v začetku 1866) razložil v dveh sestavkih: *O slovenskem lepoznanstvu* in *Slovensko lepoznanstvo premalo narodno*, ki ju je objavil v prvih dveh številkah Slovenskega glasnika 1866 pod skupnim naslovom *Pomenki o domačih rečeh*. ¹³ Glede na pomembnost vloge, ki jo ima slovstvo, je pisatelj izrekel prepričanje, da je slovenskega »lepoznanstva premalo« in da ga je treba »zboljšati in pomnožiti«. Zavzel se je za večjo izvirnost, češ da je »premalo narodno«. Omembe je vreden Jurčičev poudarek na vlogi slovstva, ki jo ima ta za narodno-jezikovno prebujanje in spodbujanje (tudi) nekmečkih slojev: »Lepoznanstvo, dobro, obilo, narodnemu značaju slovenskemu primerno lepoznanstvo, ima pri nas veliko nalogo, da razširi in ogladi jezik v narodu, da izpodrine tuje knjige in govornice iz omikanih družb...« Jurčič je svoje in Levstikove vidike nekoliko razširil in v dunajskem obdobju skušal prisluhniti tudi drugim bralcem, ne le preprostemu, kmečkemu. (Prvi poskus v tej smeri je bila kratka proza *Dva prijatelja*, ki jo je objavil v abiturientskem almanahu Slovenska vila 1865, napisal pa že proti koncu 1864.) Za potrditev svoje dotedanje domačijsko-vaške in poljudne usmeritve je iskal oporo v delovanju in priljubljenosti Mohorjeve družbe in zapisal: »Važnosti lepoznanškega berila se tudi ta prepriča, kdor naš narod pozna, kdor vé, kako radostno prosti ljudje beró ali poslušajo povest v domačem jeziku. In jaz mislim in trdim, da se je 'družba sv. Mohorja' prav zato tolikanj razvila, ker je od prvega sem velik predel odmerila prostonarodni pripovedi.« Sklicujoč se na Levstika je ponovno osvežil misel, da se morajo pisatelji »od naroda učiti« in »najprvo narod poznati«. Svoja premišljanja je Jurčič strnil v stavek: »Vselej pa boš prav hodil, ako boš ostro opazoval svoj narod, ako boš nabiral obraze in uzore iz naroda, ako boš svoje mišljenje z narodnim strnil, resnobne in smešne strani narodevo začutivši, idealno je obrisal po primeri tiste poezije, katero boš iz narodnega pesništva in ostankov zgodovinske tradicije spoznal, sam svoje umotvore stvaril itd.« Glede na ta dva sestavka bi lahko rekli, da se v pogledih na slovstveno delovanje mladi Jurčič ni dosti razlikoval od Levstika, toda pripovedna dela nas le opozarjajo, da je izbiral nekatere svojevrstne, zanj značilne proznopripovedne prijeme.

V obdobju, preden je napisal prvi slovenski roman oz. se odločil za pripovedno zahtevnejše in obširnejše delo, je Jurčič po svoje razreševal literarnovrstno vprašanje in se s

¹² M. Kmecl: Nastanek sodobne slovenske pripovedne proze in njen razvoj v 19. stoletju, X. seminar slov. jez., liter. in kult., 1974, 132.

¹³ Slovenski glasnik 1866, 20–23, 64–67.

svojo prozo skušal čimbolj približati preprostem bralcu (morda celo bolj, kot je predvideval Levstik). Ubral je pota povestne pripovedi in se tako na začetku svojega pisateljevanja hote ali nehoite izognil literarnovrstnim zaostritvam. Začel je pisati poljudno povestno prozo, za katero je sicer nasploh značilen strukturno manj zapleten in umetelen način za bolj ali manj izrazitimi vzgojno-utilitarnimi poudarki.¹⁴ Vendar bi za Jurčiča veljalo, da se je v polni meri že izrazila njegova pripovedna nadarjenost, ki je pomagala zviševati estetsko raven njegovih zgodnjih povesti. (Naj opozorimo samo na pisateljev izreden smisel za oblikovanje literarnih prvin in za njihovo funkcionalno povezovanje v celoto.) Povest mu je postala tista vrstna možnost, ki je dopuščala večjo odprtost, večjo demokratizacijo snovi in omogočila dokončen vstop kmečkega človeka v daljšo pripoved¹⁵ (za vse to se je boril tudi Levstik). »Zaščitni znak« povest, s katerim je Jurčič literarnovrstno označeval svoja pripovedna dela, mu je dovoljeval poljudnost in neovirano obravnavanje človeških likov iz najrazličnejših slojev, zlasti iz vrst preprostih ljudi. Zgodnja dela tudi jasno izpričujejo, da si je Jurčič dokaj zgodaj začel oblikovati svojo poetiko, ki jo je pozneje seveda v marsičem izpopolnil.

S povestjo *Jurij Kozjak* je Jurčič odločno stopil na pot bogatenja prozopripovednega repertoarja za tiste bralce, na katere je Levstik mislil v *Popotovanju*, in dosegel precej velik odziv. Toda ponudba izvornih slovenskih pripovednih del v knjižnih izdajah je bila kljub Jurčiču tudi v prvi polovici šestdesetih let dokaj skromna, čeprav je res, da tovrstna žetev po obsegu ni bila tako majhna,^{15a} le da je bila že spet skrita v manj branem revialnem tisku. Tako sta npr. dve Jurčičevi najboljši povesti iz zgodnjega obdobja – *Domen in Tihotapec* – ostali z revialno objavo¹⁶ domala povsem nedostopni večjemu krogu bralcev in tudi nista mogli opravljati svoje funkcije glede na zaželenega recipienta.

Od leta 1858 do 1866, to je do izida *Desetega brata*, so izšle tele samostojne knjige z izvorno pripovedno prozo: Ferda Kočevarja povest *Mlinarjev Janez* (1859), Jurčičev *Jurij Kozjak* (1864), Ciglerjeva povest *Kortonica, koroška dekljica* (1866); k temu moramo dodati še nekaj izdaj Mohorjevih Slovenskih večernic (izhajale so od 1860 dalje), v katerih sta bili poleg drugega objavljeni povesti *Deteljica* (1863) Janeza Ciglerja in *Hudo brezno ali gozdarjev rejnec* (1864) Frana Erjavca, pa tudi Jurčičeva kratka proza *Uboštvo in bogastvo* (1865), *Spomini starega Slovenca* (1865) in povest *Grad Rojinje* (1866).¹⁷ K povečanju števila berila za širši krog bralcev so prispevale samostojne izdaje prevodov v Janežičevi zbirki Cvetje iz domačih in tujih logov, in sicer: Božene Nëmccove *Babica, Obrazi iz življenja na kmetih* (1862), *Kitica Andersenovih pravljic* (1863), povest iz kmečkega življenja *Družina Alveredova* (1864) španskega pisatelja Fermána Caballera itd. Z Jurčičevim in Erjavčevim prizadevanjem se je kvaliteta poljudne prozne pripovedi na Slovenskem gotovo vidneje dvignila, izbor in kakovost prevodov pa sta dosegla višjo raven z Janežičevim Cvetjem.

III.

V povesti *Jurij Kozjak* je bilo Jurčiču dosti več do razgibanega in zanimivega dogajanja, do dogajalne napetosti kot do kolikor toliko temeljito zarisanih značajev, iz katerih naj bi po Levstikovem nasvetu izhajalo dejanje in ravnanje. Marko in Peter sta šablonsko oblikovani osebi, narejeni po meri dobro-slabo. Na upodobitev posameznih oseb je bistveno vplival v povesti jasno navzoč pravljlični dualizem s črno-belo tehniko. Tako po orisu zna-

¹⁴ M. Kmecl: Problematika slovenske proze 19. stoletja, XV. seminar slov. jez., liter. in kult, 1979, 169.

¹⁵ Prim. B. Paternu: Estetske osnove Levstikove literarne kritike, Slovenska matica 1962, 198.

^{15a} V SG so v letih 1858–1865 objavljali svoje pripovedi (poleg manj pomembnih pisateljev) Simon Jenko (Spomini, Tilka, Jeprški učitelj), Valentin Mandelc (Jela, Ceptec), Janez Mencinger (Jerica, Vetrogončič, Bore mladosti itd.), Fran Erjavec (Na stričevem domu, Avguštin Ocepek, Zamorjeni cvet itd.) in Valentin Zarnik (Ura bje, človeka pa nil Maščevanje usode).

¹⁶ Slovenski glasnik 1864, 1865. Glasnik je imel leta 1865 okoli 500 naročnikov (glej SG 1865, 383).

¹⁷ Naklada navedenih del, ki so izšla pri Mohorjevi družbi, je bila za tisti čas resnično presenetljiva: Jurij Kozjak 2500 izv., prav tako SV s Ciglerjevo in Erjavčevovo povestjo, Ciglerjeva Kortonica 4000 izv., SV v letih 1865–1866 od 3000 do 3750 izv. J. Moder: Mohorska bibliografija, Mohorjeva družba 1957, 37–38.

čajev kot po motivacijski plati je povest precej šibko napisana. Življenjsko dovolj prepričljiv je cigan, ki uravnava motivacijsko os: sovražstvo med bratoma; zgodba je stekla v znamenju temeljnega gledanja povesti: dobro je nagrajeno in slabo kaznovano. V tem se Jurčič ni kaj dosti oddaljil od Ciglerjeve povesti in krištofšmidovske proze. Za približevanje preprostemu bralcu je bilo zelo dobrodošlo živahno in napeto dogajanje (v tem je bil pisatelj vedno zelo domiselni), pomembno pa je verjetno učinkovalo stvarno prikazovanje obnašanja in ravnanja preprostih ljudi v povesti. Poleg graščinskih oseb (črno-belih) in cigana kot osrednjih likov je Jurčič upodobil tudi kolektivnega junaka – slovenske kmete, ki so se z vsem pogumom in modrostjo postavljali po robu svojim uničevalcem – Turkom (prim. 13. in 14. pogl.). Po snov je pisatelj posegel v tisto obdobje slovenske zgodovine, za katerega je Levstik v *Popotovanju* zapisal, da so se takrat »obnašali Slovenci bolj samostojno kakor bodisi kadar koli hoče poprej ali pozneje«. ¹⁸ In tako je v povest *Jurij Kozjak* vtikal tudi »narodno spodbudno težnjo«. ¹⁹

Če za povest *Jurij Kozjak* lahko rečemo, da Jurčič zgodbenega dogajanja ni dovolj oprl na značaje svojih junakov, pa je v povesti *Domen, Tihotapec, Jurij Kobilica* idr. te zveze psihološko in vzročno-posledično nekoliko poglobil. Jurčič je prav gotovo dobro poznal Levstikove misli, ki jih je ta izrekal o junakih pripovednih del: »Junak naj dela in misli, njegovo dejanje ga naj znači.« ²⁰ Ni se mogoče ubraniti vtisa, da je mladi Jurčič z vso prizadevnostjo skušal uresničevati Levstikovo napotilo o medsebojni pogojenosti junakovega značaja in njegovega dejanja, kar je bilo po mnenju Antona Slodnjaka »posebno značilno. ... za prve Jurčičeve povesti, nekako do Kloštrskega žolnirja in Desetega brata«. ²¹ V zgodnjem delu je imel pisatelj navado že v začetku povesti junaka značajsko določiti (vsaj v poglavitnih lastnostih) in mu pozneje ni dopuščal večjega odstopanja. Več odprtosti je ostalo le pri *Domnu*, saj se je šele z nadaljnjim dogajanjem uresničila ena od možnosti, ki je bila nakazana v začetku. ²² Na junakovo odzivanje in delovanje so pomembno vplivale tudi okoliščine, ki pri Jurčičevih osebah nasploh pogosto aktivirajo slabe lastnosti in pripomorejo, da junak zdrsi navzdol. Oglejmo si *Domna* V povesti je precej nazorno prikazana *Domnova* razvojna pot od »*tihe, dobre duše*« do »*fanta od samega vrača*«. ²³ Dve možnosti za razvoj *Domnovega* značaja je Jurčič izrazil z gledišča vaščanov: »*Taki ljudje so najboljši, ako se obrnejo k dobremu; največji hudodelci pa, ako se nagno hudobi.*« ²⁴ *Domen* je doživel krivico in v njem je vzplamtel maščevanje, obenem pa je bil ves otroško mehak (»*Držal je v roki kol, čelo naslanjal nanj in jokal naglas.*«) ²⁵ Trma in svojeglavost sta se stopnjevali ob tem, ko je iskal očeta. Prvo spoznanje resnice (*Urhova* pripoved o *Sovinem* obisku pri materi *Meti*) ga je predstavilo kot nesrečnega človeka, ki ne najde opore ne v sebi ne v ljudeh (zjokal se jel). V *Domnu* se je vse bolj prebujala strast po maščevanju, toda ni se še dokončno odločil. Ob materinem svarilu je nanizal dejstva, ki so bremenila graščaka, pa vendar: kot bi še upal. Okoliščine so nezadržno sprožile plaz: *Domna* so ujeli in odpeljali k vojakom (v boju z »*lovci*« so se razkrile nekatere *Domnove* plemenite lastnosti: pogum, dostojanstvenost – ni se dal žaliti, usmiljenost – ranjencu je pomagal). Po vsem tem je sklep dozorel – k maščevanju je prispevala še materina smrt – in *Domen* je poskušal umoriti očeta; od tod dalje je bila pot samo v razbojništvo in propad. Oboje: značajske dispozicije in okoliščine – je skrojilo junakovo življenjsko usodo. Levstikova misel o delujočem junaku, ki naj ga dejanje označuje, se je v *Domnu* v precejšnji meri uresničila (pa tudi v *Tihotapecu*, *Juriju Kobilici* idr.). Hkrati pa se je tako v tej povesti kakor v drugih zgodnjih delih pokazalo, da je bil mladi Jurčič nenehno »žrtev« svoje fa-

¹⁸ Levstikovo ZD IV., 27–28.

¹⁹ J. Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva IV., 1970, 200.

²⁰ Levstikovo ZD IV., 28.

²¹ A. Slodnjak: Realizem I. Zgodovina slovenskega slovstva II, Slov. matica 1959, 255.

²² G. Kocijan, n. d., 233.

²³ Prim. tudi I. Prijatelj: Josipa Jurčiča zbrani spisi I, Urednikov uvod, XXI.

²⁴ Jurčičevo ZD I., 1946, 217.

²⁵ Prav tam, 223.

bulistične vneme, ob kateri je rad pozabil na prepričljivo (psihološko) motiviranje in posegal po naključnosti dogajanja. Pri tem so mu posebno dobrodošli posredniki, humorni posebneži, kot npr. Urh s Kostela, Frtnatek Tekmec itd. Take osebe je uporabljal kot »tehnična pomagala, ki pospešijo epski tok stvari. Skratka, fabulistične konstrukcije preraščajo in preHITEVAJO pisateljevo realistično doživljanje ljudi in značajev« (B. Paternu).²⁶

V svojih pripovedih je Jurčič v središče najpogosteje postavljaj ljudi, ki jim je Levstik namenjal samo »obrobno vlogo«, medtem ko naj bi bil po njegovem mnenju v ospredju »kak veljaven domačin«. V povestih *Domen in Tihotapec* sta glavna junaka predstavnika revnejše plasti kmečkega življa; izbiral je torej med bosjaki in ne med trdnejšimi kmeti. Iz pogledov v *Popotovanju*, zgledov, ki jih tam srečamo, in po vzorni pripovedi *Martin Krpan* bi lahko sklepali, da je bil Levstiku močno pri srcu model »skladnega in celotnega slovsstvenega junaka«,²⁷ ki bi bil po uravnovešenosti svojih lastnosti in življenjski zgodbi lahko zgled. V Jurčičevem zgodnjem delu kaj takega ne srečujemo; njegove osrednje, delujoče osebe so obložene z mnogimi značajskimi lastnostmi, ki jih v nekem trenutku poženejo v negativno smer in pripeljejo do neizogibnega propada. Pri izbiri junakov je močno botrovalo pisateljevo romantično nagnjenje do izjemnih osebnosti, ki jih je poskal med nižjimi plastmi. Mnoge pripovedi je Jurčič vezal na ljudski spomin, na katerega se je tudi skliceval, npr. zgodba starega Oralka v *Domnu*, opozorila glede pravljic v *Tihotapecu*, *Juriju Kobili* in drugod. V ljudskem spominu pa so se kaj rade ohranile razburljive in atraktivne življenjske zgodbe o najrazličnejših izobčencih. Tudi pri našem pisatelju so bile take osebnosti zaradi svojega ravnanja v sporu z gospodujočo okolico in navzkriž s prevladujočo moralo ter potisnjene na družbeni rob: Domen – postane vojaški begun, nato razbojnik, Štibernikov France – tihotapec, ubijalec, Jurij Kobila – krivoverec itd. Taki osrednji junaki seveda niso mogli biti nosilci in uresničevalci narodno-konstruktivnega načela po Levstikovi zamisli.

V večini primerov so osrednje osebnosti v navedenih Jurčičevih zgodnjih pripovedih njihove lastnosti in okoliščine vpletale v moralno-etične zadrege, iz katerih se niso izkopalii s pozitivnimi odločitvami. Posledice je pisatelj praviloma izoblikoval v smeri »etične in moralne izravnave: dobro je poplačano in hudo kaznovano«. ²⁸ Tako se je v svoji zgodnji prozi Jurčič pretežno odločal za etično-vzgojno izpeljavo svojih del (Levstik je imel pred očmi »pobožno-narodno« smer z zgledom v Ciglerjevi povesti in idejno-vzgojno s prototipom v *Župniku Wakefieldskem*), in sicer v skladu z »normami izdelane etične miselnosti«. ²⁹ (K podobni usmeritvi se je od časa do časa vračal tudi pozneje, npr. v delih *Moč in pravica*, *Lepa Vida*, *Ponarejeni bankovci* idr.) Pri tem ni segel prek spoznavno-etične ravni tedanjega bralčevega pričakovanja, ki je bilo pretežno pod vplivom katoliških nazorov. S svojo zgodnjo prozo je Jurčič ostajal dokaj blizu mohorjanske pripovedi. Nekoliko drugačna nagnjenja bi lahko zasledili le v kratki prozi *Dva prijatelja* (1865), ki kaže odstopanje od dotedanjega tako v izbiri in obravnavanju snovi kot v njenih spoznavno-vrednostnih značilnostih. Ivan Prijatelj je o tej pripovedi s posluhom dejal: »Nedostatek vsake čustviteljne in moralistične opreme pri obdelovanju za tiste čase tako kočljivega predmeta v takšnem smislu ovaja pogumno realistično žilo.« ³⁰ Zato ni prav nič čudno, če je osmošolec Jurčič ob tem doživel ostro Jeranovo kritiko (v *Zgodnji danici*).

Za Jurčičeve osrednje osebnosti, kot so Domen, tihotapec France, delno Jurij Kobila idr., je značilno, da uživajo svojevrstno avtorjevo simpatijo, ki nemalokrat preide tudi na bralca. Do neke sižejne točke je videti, kot bi pisatelj hotel te svoje mladostne upornike (Domen se upira socialni in človeški krivičnosti, France oblastnikom itd.) peljati v drugačno

²⁶ B. Paternu: Slovenska proza do moderne. Študije, Lipa 1957, 67–68.

²⁷ J. Pogačnik, n. d., 201.

²⁸ B. Paternu: Jurčičev Deseti brat in njegovo mesto v slovenski prozi; Pogledi na slovensko književnost II, 1974, 76.

²⁹ J. Pogačnik, n. d., 200, 209.

³⁰ I. Prijatelj: *Josipa Jurčiča zbrani spisi* II, 1920, Urednikov uvod, VIII.

smer, morda v tako, ki ne bi pripeljala do pogube. Toda – Jurčič se je v sebi (pod pezo časa, kolektivne zavesti, vzgoje?) zlomil in junakom naložil bremena strasti, ki so jih gnale v (neodpustljivo!) prestopke (Domen je dvignil roko na očeta, France zagrešil poboj itd.) in kazen je bila neizbežna. Pisatelj je njihovo problematičnost (na katero je opozarjal že na začetku) skrajno zaostрил in jih uničil. Jurčičevi osrednji junaki tako praviloma niso doživeli uravnovešenosti med krepostmi in strastmi v skladu npr. z Levstikovimi načeli idealizacije,³¹ marveč so negativne lastnosti prevladale in posledice je pisatelj izoblikoval v smeri prevladujoče etične miselnosti. Jurčiču so redno zdrsnili iz rok argumenti socialnih razmer, ki jih je nakazoval, ni pa na njih gradil. Junake je prepustil, da so propadli obremenjeni s krivdo; res pa je, da jim je vtisnil nekaj »dimenzije človeške tragike«³² in s tem vplival na bralčevo čustvovanje.

Po svoji naravi je bil Jurčič usmerjen v pripovedno dinamičnost, ki se je izražala v hlastnem nizanju dogajanja, v dogajalnih spletih, v dramatičnih scenah ipd., zato mu ni bilo dosti do obširnejšega opisovanja niti okolja (narave) niti zunanje (in notranje) podobe posameznih oseb. V tem sta se z Levstikom dobro ujela, saj je ta nasvetoval: »Gotovo ni glavna reč, kako mu je nos urezan, kakovo ruto je del za vrat, koliko ima las v brkah, kolikokrat se oddahne in odrgne čevlje, preden prime za kljuko pri durih. . . Ogibali naj bi se tudi silo obširnega opisovanja krajev še tako lepih, ako ni potrebno in v pravo mesto postavljeno.«³³ Jurčičevi opisi junakov so relativno skopi, čeprav dovolj značilni, pa tudi za opis okolja bi veljalo nekaj podobnega. V glavnem se je pisatelj zadovoljil z nekaj izrazitejšimi potezami, nato pa hitel s pripovedovanjem o dogodkih in k živahno govorečim osebnostim (dramatičen dialog). Okolje ga je zanimalo le toliko, kolikor je prispevalo k boljšemu razumevanju dogajanja ali k ustreznemu ozračju v pripovedi.

Naj opozorimo še na Jurčičevo privrženost Levstikovemu mnenju, da je »Slovcu dobrovoljnost vseč tudi v knjigah« in da bi se »ljudstvo najlaže budilo, najlaže bi se mu dajalo veselje do knjig«, če bi pisatelji »resnico zavijali v prijetne šale.«³⁴ Jurčiču je bila humoristna lastna, zato je pretežen del tudi zgodnjih spisov posut z iskrivimi domislicami in rekli ter smešnimi osebami, ki poživljajo branje. V celoti pa je poskusil prisluhnuti želji po smešnosti v humoreski *Vrban Smukova ženitev* (razumljivo je, da ne smemo pozabiti tudi na dedovo humorno pripoved o »zakrpani Višnji gori in raztrganem Žužemberku«).

• • •

Naše razpravljanje seveda ni moglo zajeti vseh vidikov, saj je hotelo samo opozoriti na nekatera vprašanja, ki so vredna nadaljnega študija. Kljub temu pa lahko trdimo, da je mladi Jurčič skušal uresničevati težnjo po taki pripovedni prozi, ki bi bila primerna za kar najširši krog bralcev; v tem je v glavnem sledil Levstikovi programski zamisli in ji dal določnejšo podobo. Očitno je, da je pripovedno delo mladega Jurčiča v marsičem uglašeno z Levstikovimi gledanji (npr. pogledi na jezik, snovne pobude in izviri, delno značajska teorija itd.), obenem pa je res, da je mladi pisatelj hodil tudi po svoje, saj ga je v to med drugim silila tudi pripovedna nadarjenost. Tako npr. Levstiku ni povsem sledil v izbiri in celotni upodobitvi osrednjih junakov, z etično-vzgojno naravnostjo svojih povesti, Levstikovi realistični poudarki so ob Jurčičevem romantičnem zanesenem fabuliranju precej zbledil itd. Zgodnja Jurčičeva dela dokazujejo, da je bil pisatelj resničen pripovednik, nikakor pa ga ne predstavljajo kot bojevitega uvajalca novih naziranj; in tako njegove zgodnje pripovedi nemalokrat lahko bolj občudujemo po pripovedno-artistični plati kot po sporočilni, ki je bila (tudi zaradi posebnih zgodovinskih razmer) le prepogosto vključena v okvire tradicionalne ideologije.

³¹ Prim. B. Paternu: Estetske osnove Levstikove literarne kritike, 195.

³² B. Paternu: Jurčičev Deseti brat in njegovo mesto v slovenski prozi, 77.

³³ Levstikovo ZD IV., 28.

³⁴ Prav tam, 24.

O GLAGOLIH PREMIKANJA ZLASTI GLEDE NA GLAGOL ITI IN STAVČNE VZORCE

Glagoli premikanja¹ predstavljajo eno od pomenskih skupin glagolov. Vanjo spadajo glagoli, kot iti, hoditi, leteti, peljati se, pluti, premikati se itd. in njihove sestavljenke. Ker je glagol iti (s svojimi sestavljenkami) osrednji glagol te pomenske skupine, bodo obravnavane zlasti njegove pomenske in sintaktične značilnosti, ki so v precejšnji meri značilne za vse glagole te skupine. Deloma pa bodo prikazane tudi značilnosti, ki jih ta glagol nima, vendar so za celo pomensko skupino pomembne.

Glagol iti pomeni najprej določeno vrsto premikanja, t. j. premikanje s koraki. Zlasti v vsakdanjem govoru pa pomeni tudi vsako drugo premikanje, neglede na način, npr.: *pešec gre po cesti; po cesti je šlo več avtomobilov; ladja gre pravkar mimo svetilnikov*. V navedenih zgledih je glagol iti nedovršen in pomeni spreminjanje položaja v prostoru. V tem pomenu ima tudi značilno vezavo, npr.: *ko je šel po prehodu za pešce, ga je zadel avtomobil; na postajo gre kar čez park; žival je vsa razdražena šla proti izhodu; srečal sem ga, ko je šel iz mesta; peš je šel le do doline, nato se je pa peljal; šla sta za njim in ne pred njim; ustavil se je in zopet šel*.

V navedenih stavkih ima iti dopolnila na vprašanje *kod, kam, od kod, do kod, kako in kdaj*. V zadnjem primeru pa je brez dopolnila. Premikanje torej predpostavlja prostor, po katerem poteka, cilj premikanja, kraj začetka premikanja in način, če ta ni izražen že z ustreznim glagolom. Ne more pa imeti iti v tem pomenu dopolnila na vprašanje *kje*, vsaj ne samega brez kombinacije z dopolnilom na vprašanje *kod*.

Iti pa je tudi dovršnik in ima kot dovršnik še druge pomene. Tako lahko izraža premik v določen kraj, ki lahko vključuje že tudi vrnitev v izhodiščni kraj. Gre torej za opravitev določene poti, ki je pogostoma združena z namenom, npr.: *jutri bo šel v mesto nakupovat; včeraj je šel na občino po dokumente*. Za te stavke sta torej značilni dopolnila na vprašanje *kam* in s *kakšnim namenom* oziroma *čemu*. V takem stavčnem vzorcu ima iti tudi ponavljalni pomen in je zamenljiv z glagolom *hoditi*, npr.: *vsak dan gre na pokopališče proti vsak dan hodi na pokopališče*, ali *opoldne gre navadno v gostilno na kosilo proti opoldne hodi navadno v gostilno na kosilo*.

Pogostoma cilj poti ni izražen, vendar se predpostavlja, npr.: *bolniku je bilo čedalje huje, in morali so iti po zdravnika; zvečer je šel na predavanje; šel je nabirat gobe*. Če element opravitve poti oslabi, tudi določilo namena prevzame drugo nalogo in iti dobi vrednost fraznega glagola², ki skupaj z dopolnilom pomeni določeno dejanje, npr.: *tega izpita še nisem šel delat*, kar pomeni: *še nisem opravil*; ali *si že šel na operacijo*, kar pomeni: *si se že dal operirati*; ali *z njim je šla dvakrat plesat*, kar pomeni: *z njim je odplesala (plesala) dva plesa*; ali *celo popoldne se je šel z nami igrat*, kar pomeni: *se je z nami igral*.

Kot dovršnik pa iti pomeni tudi prenehanje nahajanja na določenem mestu, v določenem kraju oziroma oddaljitev, kar navadno izražajo predponski dovršni glagoli, npr.: *oditi, odleteti, odpluti* itd., vendar je iti glede na način zapustitve kraja pomensko najširši, npr.:

¹ F. Jakopin. Glagoli premikanja v slovenščini in ruščini. VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Glagole premikanja opredeljuje glede na to, da tvorijo pare iz takomenovanega determiniranega in nedeterminiranega glagola. Determinirani glagoli izražajo: »gibanje v določeni smeri, k cilju, aktualnost dejanja, časovno določenost«, nedeterminirani pa: »nedoločeno smeri, spodobnost za dejanje, neaktualnost, gibanje k nekemu cilju in nazaj«.

² Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica. 1976. str. 294.

pred dvema urama je šel z doma, verjetno je že prišel na cilj; vlomilec je šel iz hiše skozi okno; razjezil se je in šel; v jeseni te ptice prve gredo in se tudi spomladi prve vrnejo; vlak je že šel. V tem pomenu pri iti kraj prenehanja nahajanja ni zmeraj izražen z dopolnilom, vendar je iz sobesedila znan, medtem ko cilj navadno ni izražen. Po tem se ta pomen dovršnika iti loči od prejšnjega.

Čeprav je glagol iti dvovidski, nima pomena dosege cilja premikanja. Ta pomen se izraža pri glagolih premikanja zlasti z glagoli, sestavljenimi s predpono *pri . . .* in redkeje s predpono *do . . .*, npr.: *zjutraj smo odšli iz doline in opoldne prišli na vrh; ladja je pravkar priplula; četa je prikorakala na dvorišče; dojadrali so do otoka.* Medtem ko ima iti v pomenu prenehanja nahajanja v stavku kraj prenehanja nahajanja izražen ali pa je znan iz sobesedila, je pri glagolih s pomenom dosege cilja cilj premikanja izražen v stavku z dopolnilom ali pa je znan iz sobesedila. Po tem se oba pomena tudi formalno ločita med seboj.

Zgoraj je bilo omenjeno, da ima glagol iti tudi ponavljalni pomen in je v določenem primeru zamenljiv z glagolom hoditi. Ne more pa ga nadomeščati v stavčnem vzorcu brez dopolnila, npr.: *otrok že hodi; mladiči se učijo letati.* Tu glagol hoditi pomeni sposobnost za premikanje. Ta pomen se pri glagolih premikanja prav zaradi posebnih lastnosti ponavljalnih glagolov premikanja izraža s temi. Če kak glagol formalno nima para s posebno obliko za ponavljalni pomen, ta pomen dokazuje, da je neponavljalni in ponavljalni, npr.: *plaval je proti otoku, ali ne zna plavati.*

Glagol iti si je treba ogledati še glede na predikativni prilastek. Ta je pri glagolih premikanja pogosten, npr.: *vesel je šel po cesti; s poti je prišel ves utrujen; gledal ga je, kako potr hodi po sobi.*

V nekaterih primerih pa glagolu pomen premikanja oslabi in se približuje funkciji veznega glagola, predikativni prilastek pa funkciji povedkovega določila, npr.: *celo zimo hodi razoglav; kaj pa hodiš tako žalosten.* Te stavke je mogoče razumeti kot *celo zimo je razoglav; kaj si pa tako žalosten.* V teh primerih iti ne more nadomestiti glagola hoditi.

Drug primer ko glagol iti ne more nadomeščati glagola hoditi je v primerih, ko se ta v določenih stavčnih zvezi približuje pomenu nahajanja, in sicer če ima dopolnilo na vprašanje kje, npr.: *v sobi nad nami nekdo hodi*, kar pomeni: *je nekdo*. Primerjaj še: *v vodi plava nekaj smeti*, kar pomeni: *je nekaj smeti*. V teh primerih glagoli premikanja ohranijo še nekaj dinamičnosti, ki za glagole nahajanja ni tipična, kar povzroča stilno obarvanost.

Doslej obravnavani pomeni pri glagolu iti oziroma njegovem ponavljalnem paru so izraženi s stavčnim vzorcem brez predmetnega dopolnila. V okviru glagolov premikanja pa obstaja posebna skupina prehodnih glagolov. Ti so zlasti sestavljeni. Pri njih premikanje ne poteka po prostoru, pač pa določeno stvar prizadeva, kar je v stavku izraženo s predmetnim dopolnilom, npr.: *to oviro smo obšli v velikem loku; na tem mestu smo prebrodili; preplavali, prešli reko; reko smo od sredine naprej preplavali.* Ti glagoli v stavku ne morejo imeti dopolnil na vprašanje kod, kam, pogostno pa je dopolnilo na vprašanje kje in tudi kako.

Zanimiva je primerjava neprehodnih glagolov premikanja tipa iti s temi glagoli. Če je izražen ali vsaj mogoč cilj premikanja, potem je prehodnost izljučena, npr.: *v šolo sta šla čez park ali nismo se mogli odločiti, ali bi šli (tja) čez hrib ali po dolini.* Lahko pa je glagol iti po smislu prehodni v zgledih, kot *ne vemo, če bomo mogli iti čez reko na tem mestu* ali *trikrat je šel okrog hiše, pa ni našel vhoda, ali zver je sovražno šla proti njemu.* V teh primerih tudi formalno vprašalnici kod, kam ne ustrezata popolnoma, možno pa je dopolnilo na vprašanje kje, ki je značilno za prehodne glagole premikanja.

Prehodni so tudi glagoli, ki pomenijo premikanje koga s posredovanjem osebk, npr.: *pe-ljal ga je v mesto; po strmimi so ga morali nesti.* Ti primeri imajo v stavku enaka dopolnila

kot neprehodni glagoli premikanja, v zvezi s se³ pa se lahko rabijo neprehodno, npr.: *peljal se je v mesto*.

Dotakniti bi se kazalo še vprašanja, kaj odloča o raznovrstnosti glagolov⁴ te skupine. Ta je najprej določena s *fizičnimi lastnostmi osebka in z okoljem, v katerem premikanje poteka*. Tako človek hodi, gre, v vodi pa plava; ladja pluje; ptica leti, po tleh pa hodi, skaklja; kača leze; voda teče, kaplja polzi; sod se kotali; smuči drsijo itd. Dalje o raznovrstnosti glagolov odloča *hitrost premikanja*, npr.: iti, teči, dirjati, hiteti; *način hoje*, npr.: korakati, capljati, drobneti, šepati, krevsati, odplesati, odgugati se; *vedenje*: tihotapiti se, lomastiti; oddivjati, privihirati, prikrasti se ipd.

Premikanje pogostoma izražajo v stavčni zvezi, značilni za glagole premikanja, tudi glagoli z drugačnim osnovnim pomenom. Ta pomenski premik imajo glagoli, ki pomenijo določeno oglašanje in so že v tem pomenu neprehodni, npr.: *zemlja bobni pod koraki, proti skale bobnijo (se bobneč kotalijo) v dolino, ali avtomobil brni proti avtomobil je odbrnel (je brneč odpeljal) z dvorišča, ali kolesa drdrajo proti vozovi drdrajo (drdrajoč se peljejo) po cesti* itd.

Premikanje izražajo tudi nekateri drugi glagoli. Če so v osnovnem pomenu prehodni, zgubijo prehodnost z morfemoma *jo* in *se*. Navadno so stilno označeni, npr.: *pobral jo je na Triglav; pobrati se iz sobe; mahnil jo je v mesto; konj jo je prasnil po cesti; pobrisal jo je domov*.

Naj povzamemo. Glagole premikanja kot posebno skupino v okviru glagolov povezujejo pomeni pa tudi sintaktične značilnosti v stavku. Ločimo neprehodne in prehodne glagole premikanja. Neprehodni izražajo kot nedovršniki premikanje v prostoru, kot dovršniki pa prenehanje nahajanja na določenem mestu, v določenem kraju ali pa dosego cilja. V teh primerih imajo dopolnila na vprašanja kam, kod, od kod, do kod, čemu, kar je odvisno od pomena. Možen je tudi prehod med glagole drugih pomenskih skupin ali vsaj smiselno približanje tem, kar se kaže tudi v ustreznih dopolnilih v stavku. Pomenijo lahko tudi značilnost glede na premikanje. Prehodni glagoli premikanja ne izražajo premikanja v prostoru, pač pa premikanje določeno stvar prizadeva. Ti glagoli imajo tudi drugačna dopolnila kot neprehodni. Poleg predmeta imajo še dopolnilo na vprašanje kje. To pa séveda ne velja za prehodne glagole, ki izražajo premikanje koga s posredovanjem osebka. Raznolikost teh glagolov je pogojena z značilnostmi osebka in okolja, v katerem premikanje poteka, pa tudi s samim načinom premikanja in vedenja osebka pri tem.

Franc Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

OPERACIJE IN TRANSFORMACIJE PRI JEZIKOVNEM POUKU

Pouk materinščine je zelo abstraktno delo. Učenec ve že od doma, kaj je na primer lipa, kakšno je lipovo cvetje, čemu se rabi to cvetje. Prav nič pa ne ve, da je lipa samostalniček ženskega spola. To se mora naučiti v šoli. Učenec ima sicer jezikovni čut, ki ga usmerja pri vsakdanjem izražanju; v šoli pa se mora privajati na postopke, s katerimi se jezikovni čut spreminja v zavestno znanje. Ti postopki mu polagoma začenjajo pomagati, ko njegov

³ O tej funkciji še prim.: J. Toporišič, Slovenska slovnica. 1976. str. 292.

⁴ Prim Viliam Schwanzer, O sistematickej determinovanosti lexikálnych jednotiek. Slovo a slovník. Bratislava 1973.

jezikovni čut omahuje in ko prehaja iz ene jezikovne zvrsti v drugo. Mnogi ti postopki so znani že iz tradicije jezikovnega pouka; moderno jezikoslovje pa odpira še nove možnosti za poseganje v teoretično poznavanje in praktično obvladovanje jezika.

Gramatične operacije so enostavna opravila: Zamenjave (substitucije), zlaganja (adicije), premeščanja (permutacije). Čutimo jih pri organiziranju vsakega besedila. Pri pouku pa z njimi ugotavljamo enote in kategorije na vseh jezikovnih ravneh: v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedoslovju. Pri vsaki operaciji se postavlja vprašanje, v čem so materialne razlike (v glasovih, delih besed, besedah) in kakšne vsebinske ali stilistične razlike so povezane z njimi.

Če zamenjujemo glasove, nastajajo občutne vsebinske razlike: **biti – piti, riba – šiba, led – med, péti – pēti, móra – môra**. V nekaterih primerih pa različen izgovor ne povzroča vsebinske razlike, npr. v besedi *riba* izgovarjajo nekateri **r** z jezikom, drugi pa z malim jezičkom. Pri obeh načinih izgovora mislimo na isto vsebino, pač pa razmišljamo, kaj je s človekom, ki govori grgravi **r**: ali je Korošec, Neslovenec ali človek z govorno napako. Glasove prve vrste imenujemo foneme, druge pa alofone. Če zamenjujemo glasove dovolj vztrajno, dosežemo celotni glasovni inventar določenega jezika ali narečja. Kot je znano, ima slovenski zborni jezik 29 fonemov, ki jih zapisujemo s 25 črkami. V šoli se ukvarjamo s to problematiko predvsem v zvezi z opismenjevanjem in branjem. Učne težave nastajajo zlasti tam, kjer so neskladja med izgovarjanjem in zapisovanjem.

Če zamenjujemo pomensko samostojne dele besed (morfeme), nastajajo navadno manjše razlike, npr. *knjižica – knjižura, knjiga je nova – knjige so nove, dam – daš – da*. Z učenci se moramo pogovoriti o oblikovnih in vsebinskih razlikah. Pogovori potekajo nekeko takole:

– Po katerih delih se ločijo oblike *da*m, *da*š, *da*□?

– Po **-m**, **-š**.

– Kaj pomeni **-m**?

– *Da jaz dam.*

– Kaj pomeni **-š**?

– *Da ti daš.*

– Kaj pomeni prazen kvadratik, t. i. ničta končnica?

– *Da ne dam ne jaz ne ti, ampak nekdo drug (on, ona).*

Podobno kot v glasoslovju se tudi v oblikoslovju pojavljajo oblikovne razlike, ki ne sprožijo nobene vsebinske razlike. Takim delom besed pravimo sopomenski morfemi. Zaradi nazornosti je najbolje, da jih napišemo enega pod drugim, npr.

*Morete mi, rože, razodeti,
kaj sirote delamo na sveti?
na svetu*

(A. Aškerc)

Potem se pogovorimo z učenci, katera oblika je navadna (stilistično nezaznamovana, nevtralna) in katera je stilistično zaznamovana. V tem pogovoru se lahko uveljavijo zlasti učenci, ki poznajo ljudi iz različnih narečij ali veliko berejo. Pripovedujejo, katere podobne oblike so že slišali ali brali, npr. *pri zdravniki, v razredi, o kresi, na Parnasi*. Učence vsega razreda razgibljemo, če glasujemo o stilistični vrednosti zaznamovane oblike (o ljubkovalnosti, slabšalnosti, zbornosti, pogovornosti, žargonskosti, starinskosti). V zgornjem primeru je treba tudi računati, da utegnejo učenci iz različnih krajev reagirati različno; nekateri bodo rekli, da je peti sklon *na sveti* starinski, drugi pa, da je narečen.

Zamenjujemo lahko še večje enote, tj. besede. Posebno pogosto zamenjujemo nezaimenske in zaimenske besede. Prve poimenujejo stvarnost direktno, druge pa so nekakšne splošne, nadomestne besede. Z njimi se izražanje zelo poenostavlja. Pri jezikovnem po-

uku z zaimenskimi besedami ugotavljamo besedne vrste, stavčne člene ali sklone, samo da so v nekaterih primerih potrebni še dodatni postopki, npr.:

Sosedov	oče	hodi	počasi.
	kdo?		kako?
čigav	oče?		(+ nepregibnost)
prid.	sam.	glag.	prisl.

Kadar pa zamenjujemo sopomenke (besede, ki imajo isti pomen), se podobno kot pri sopomenskih morfenih vsiljuje stilistično vrednotenje, npr.:

Ko bi bil jaz učitelj, bi pisali več spisov.

Če

Ako

Da sem jaz

V pogovoru učenci dokaj hitro ocenijo kot nesodobna veznika *ako* in *da*. Spomnijo se na primer na Prešernov verz: *Ak pa naklonijo nam smrt bogovi*. Stavek *Da sem jaz učitelj* nekateri občutijo kot hrvatizem. Več omahovanja pa je med veznikoma *ko* in *če*. Nekateri so vajeni govoriti *če bi bil*, drugi pa *ko bi bil*; vendar navadno večina učencev razglasi *če* za najbolj navaden pogojni veznik. Nekaterim učiteljem se zdijo taki pogovori že preveliko poseganje v jezikovne finese, veendar se po mojih opažanjih ravno s takimi diskusijami budi zanimanje za jezik.

Nekatere jezikovne kategorije lahko učenci določajo samo z zlaganjem (adicijo). Stara navada je, da spol samostalnikov določamo z dodajanjem kazalnega zaimka *tisti*, *tista*, *tisto*. Nekateri sicer mislijo, da je podatek o spolu v končnici (-Ø, -a, -o/-e); vendar končnice pri določanju spola kaj hitro odpovejo, npr. *tisti Joža – tista Joža*, *tisti sinko – tisto okno*. Učence je treba posebej naučiti določati spol pri množinskih samostalnikih; to delajo s pomočjo analognih trištevilnih samostalnikov, npr. *tisti otrobi – tisti koraki – m. sp.*, *tiste škarje – tiste lipe – ž. sp.*, *tista vrata – tista mesta – s. sp.*

Slovnično število navadno učenci brez težav določajo po končnicah in po pomenu. Do napak pa pride pri skupnih in snovnih imenih; tedaj nastane v zavesti učencev protislovje med množinskim pomenom in edninskim ujemanjem. Za katero slovnično število gre, jim pokažemo z dodajanjem glagolov *je in so*, npr. *drevje je visoko – ed.*, *drevesa so visoka – mn.*

Svojevrstna operacija je tudi premeščanje (permutacija). To je povezano z razvrščenostjo starih in novih informacij v povedih, npr. *(Kaj dela ptič?) Ptič leta. – (Kaj leta?) Leta ptič*. Temu pravimo v jezikoslovju členjenje aktualnosti. V nekaterih primerih s premeščanjem ločujemo tudi pripovedne in vprašalne povedi, npr. *Stari ata je prišel. – Je prišel stari ata?* Posebno koristno pa je premeščanje v pravopisu. Z njim lahko ugotavljamo samostojnost besed, npr. *ne grem – grem ne, ampak se bom peljal, drap obleka – ta obleka je drap*. Pri predlogih pa se samostojnost besed ne da dokazati s premeščanjem, ampak z vrivanjem novih besed (z interpolacijo), npr. *pri hiši – pri vsaki hiši, v redu – v najboljšem redu*. Na ta način sicer niso rešeni vsi problemi pisave skupaj ali narazen, vendar pa njihov dobršen del.

V našem jezikovnem pouku zavzemajo čedalje pomembnejše mesto tudi transformacije (pretvorbe). Te so sestavljene iz več enostavnih operacij; pri tem pa je obvezno, da je med izhodiščno in končno povedjo ohranjena vsebinska enakost. Najbolj znano je pretvarjanje tvornikov v trpnike, npr.:

Oče je pokosil trato.

= Trata je **bila** pokošena od očeta.
trpnik

= Trata je **bila** pokošena (že več dni).
stanje po dovršenem dejanju

Plete jopico.

= Jopica **se** plete.
trpnik

= Jopica je **pletena**.
stanje po dovršenem dejanju

Pri tej pretvorbi se premestijo in preoblikujejo samostalniki, glagol pa se zamenja s pomožnikom in deležnikom na -n/-t ali pa dobi prosti morfem *se*. S tem se prenese pozornost od vršilca dejanja na »žrtev« dejanja; glagolski čas, vid in pomen se pri tem ne sme spremeniti. V naši slovničarski tradiciji je bila analiza vsebinske enakovrednosti šibka; tako po šolah razlikovanje trpnika in stanja po dovršenem dejanju še vedno povzroča preglavice. Upajmo, da se bomo sčasoma privadili tudi na razlikovanje teh pomenskih odtenkov.

Največ pretvorb je v skladnji. V osnovni šoli učenci sami od sebe postopoma nadomeščajo enostavne povedi z složenimi. Če pa učitelj pojasnjuje te pretvorbe tudi teoretično, se ta proces še pospeši.

Razmeroma preprosta pretvorba je prirejanje (koordinacija). Oglejmo si nekaj primerov:

Jutro se dela. Ptiči se oglašajo.
→ *Jutro se dela **in** ptiči se oglašajo.*

Mama spi. Marko je orehe.
→ *Mama spi, Marko **pa** je orehe.*

Dež bo. Pojdi pobrat perilo.
→ *Dež bo, **zato** pojdi pobrat perilo.*

Ta pretvorba se naredi z odstranitvijo premolka in z dodajanjem veznika (*in, pa, zato idr.*).

Prirejanje je dostikrat povezano z izpuščanjem ponavljajočih se besed (elipso):

Silva sedi v naslanjaču. Plete jopico.
→ *Silva sedi v naslanjaču **in** plete jopico.*

Matjaž spi. Gregor ne.
→ *Matjaž spi, Gregor **pa** ne.*

Nekoliko drugačna pretvorba je vlaganje (embedding, Einbettung). Pri njej nastajajo podredja. Stavke, ki jih povezujemo z vlaganjem, delimo na matrične in konstitutivne. Vlaganje poteka takole:

Presenetljivo je. Iztok je napisal domačo nalogo.
→ Presenetljivo je, **da** je Iztok napisal domačo nalogo.

Učitelj ne verjame. Naloga je rešena prav.
→ Učitelj ne verjame, **da** je naloga rešena prav.

Na živce mi je šlo. Irena je vse popoldne igrala na klavir.
→ Na živce mi je šlo, **da** je Irena vse popoldne igrala na klavir.

Tudi vlaganje je dokaj enostavna pretvorba; naredi se z dodajanjem veznika (*da* idr.) in s premeščanjem besed. Prej je bila obrnjena enaka pozornost na oba stavka, sedaj pa je postal en stavek glavni, drugi pa odvisni.

Malo drugačno kot vlaganje stavkov z *da*, je vlaganje stavkov s *ki*, *kateri*:

Deklica je dobra plavalka. Deklica ima dolge, črne lase.
→ *Deklica, **ki** ima dolge, črne lase, je dobra plavalka.*
Pri nizki hiši zavij na levo. Pred hišo je lipa.
→ *Pri nizki hiši, pred **katero** je lipa, zavij na levo.*

Ta pretvorba je nastala z zamenjavo samostalnika z oziralnim zaimkom in s premestitvijo celega stavka za odnosnico.

Vložitve prilastkovih odvisnikov pa niso narejene vse z enakimi operacijami. Glede tega se lahko prepričamo z vlaganjem naslednjih desnih konstitutivnih stavkov v levega matričnega:

Fant se nam smeje. 1. *Fant stanuje zraven nas.*
 2. *Pes je fantova last.*
 3. *Ivan pozna fanta.*

Rešitve so tele:

*Fant, **ki** stanuje zraven nas, se nam smeje.*

*Fant, **ki ima** psa, se nam smeje.*

*Fant, **ki ga** Ivan pozna, se nam smeje.*

Poleg prirejanja in vlaganja je posebna pretvorba tudi posamostaljenje odvisnikov (nominalizacija). V starejših slovnicaх so bile samo pretvorbe navadnih stavčnih členov v odvisnike, npr.

Delavec zasluži plačilo.
→ **Kdor dela**, zasluži plačilo.

V današnjih slovnicaх so tudi pretvorbe odvisnikov v navadne stavčne člene. Vzemimo za primer sestavek, v katerem je več predmetnih odvisnikov:

*Mati sliši, **da se otroci smejejo**. Vesela je, da se otroci igrajo. Ugaja ji, **da dekllice plešejo**. Prav tako ji ugaja, **da dečki pojejo**.*

S posamostaljanjem dobimo takle sestavek:

*Mati sliši **otroški smeh**. Vesela je, da se otroci igrajo. Ugaja ji **ples deklic in petje dečkov**.*

Pri posamostaljanju pretvarjamo osebne glagolske oblike v glagolnike (samostalnike), druge stavčne člene pa v desne in leve prilastke. Da sestavek ne bi bil preveč enoličen, smo pustili en odvisnik kar nepretvorjen. Posamostaljanj v preprostem ljudskem jeziku skoraj ni, pač pa so v zbornem jeziku, posebno še v strokovnem. Če hočemo učence usposobiti tudi za branje zahtevnejših besedil, jih moramo navaditi tudi na to pretvorbo.

Pregledali smo operacije in transformacije, kakršne danes opravljamo pri jezikovnem pouku. Obenem smo razpravljali o načinu diskutiranja z učenci in o načinu vadenja. Ne-

katere učitelje te novosti begajo, posebno še ugotavljanje stilistične vrednosti in vsebinske enakovrednosti. Tožijo, da je to pretežno za učence in da se tudi sami ne počutijo več tako trdni v svojem znanju, kot so se včasih. Nekdanja trdnost je bila na žalost dostikrat brezplodna in prazna. Nič hudega ni, če niso več mogoča nagla odločanja, ampak je večkrat potreben daljši premislek. Nova slovnica noče biti toga, sama sebi namen, ampak si prizadeva biti tesno povezana z izražanjem v vseh mogočih življenjskih okoliščinah. Novo jezikoslovje se ne zadovoljuje s suhoparnim določanjem jezikovnih kategorij, ampak teži k uzaveščanju jezikovnih mehanizmov in nato k čim ustrežnejši izrazitvi tistega, kar človek želi povedati.

Literatura:

Rosandić Dragutin – Silić Josip, *Osnove morfologije i morfolistike hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1979;
Toporišič Jože, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976;
Transformationelle Schulgrammatik, Tübingen 1970.

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

ZNAČILNOSTI RAZVOJA BELORUSKE LITERATURE

Belorusi so z nekaj nad sedmimi milijoni strnjeno naseljenega prebivalstva v Beloruski SSR med vzhodnimi Slovani v manjšini, njihova književnost (v modernem pomenu) pa med najmlajšimi slovanskimi, čeprav segajo njeni začetki daleč v srednji vek, v dobo Kijevske države (11.–12. stoletje). Le-ta je v okviru bizantinske kulture sprejela slovansko narečje okolice Soluna za svoj knjižni jezik in razvila v njem poleg cerkvenega tudi bogato posvetno pismenstvo, ne le prevodno, temveč tudi izvirno, kot pričajo ohranjeni letopisi, t. i. Nestorjeva kronika in znamenita *Pesnitev o vojnem pohodu Igorjevem (Slovo o polku Igoreve)*. Izročilo te literature, ki je bila skupna vsem trem kasnejšim vzhodnoslovanskim narodom, se je po razpadu staroruske države na posamezne fevdalne kneževine in po tatarskem navalu na Kijev (1240) nadaljevalo v pokrajinskih literaturah, med drugim tudi na ozemlju, ki je sčasoma dobilo ime Belorusija.¹

To ozemlje je skupaj z delom današnje Ukrajine prišlo v prvi polovici 14. stoletja v sestav Velike kneževine Litve, ko se je ta širila proti jugu in vzhodu, na opustošene dele nekdanje Kijevske države, in postala velika, večnarodna država s pretežno slovanskim prebivalstvom. V novi državni skupnosti so bili Slovani, pokristjanjeni že v kijevski dobi, na višji kulturni stopnji kot tedaj še poganska Litva, tako da je »ruski« jzik, kakor so imenovali tudi beloruščino in ukrajinščino, postal uradni jezik litovskega dvora, diplomacije in pisarn. V njem so ohranjeni številni spomeniki pravnega značaja – uradne listine, upravni spisi, zakoniki ipd. Priznanje jezika, ki je bil blizu tedanjemu živemu beloruskemu govoru, za uradni jezik je pospešilo razvoj in uveljavitev novega, beloruskega knjižnega jezika tudi v tistih literarnih vrstah, kjer je dotlej vladal umetni cerkvenoslovanski knjižni jezik. Le-ta se je obdržal v liturgičnih delih, v pridigah in opisih romanj v »sveto deželo«, medtem ko številne letopise (npr. *Letopis velikih knezov litovskih, Belorusko-litovski letopis l. 1446*) in kronike iz 15. stoletja že prištevajo med prve spomenike stare beloruske literature, napisane sicer v tradicionalnem pravopisu, a brez arhaičnih cerkvenoslovanskih oblik. Le v stilistične namene je več starih knjižnih zvez in oblik ohranjenih v literarno najboljšem spomeniku te dobe, in panegiriku *Pohvala knezu Vitoldu (Pahvala knjazju Vitautu, ok. 1430)*. Kot zanimivost naj bo omenjeno, da so tudi Tataři, ki so se naseljevali tod v 14. in 15. stoletju, prevzeli beloruščino, in to ne le kot pogovorni jezik, temveč tudi za muslimanska verska dela in za posvetno literaturo, pri čemer so ohranili arabsko pisavo.

Kljub pravoslavni večini prebivalstva in kljub ženitvam litovskih knezov z beloruskimi plemkinjami pa uradna Litva ni sprejela krščanstva po vzhodnem obredu, temveč se je s poroko velikega kneza Jagela s poljsko kraljico Jadvigo naslonila na Poljsko in proglasila katolicizem za državno vero (1386). S personalno unijo med Litvo in Poljsko se je tudi v Belorusiji začel širiti vpliv zahodno usmerjene poljske kulture. Univerza v Krakovu, ustanovljena že leta 1364, je od sredine 15. stoletja postajala središče novih idejnih tokov, humanizma in renesanse, kar je v poljsko prestolnico privabljal

¹ Več o tem Fr. Jakopin, Vprašanje beloruskega jezika in jezikoslovja. JIS 1969–70.

tudi študente iz drugih dežel, tako tudi iz Belorusije. V prvih desetletjih 16. stoletja je iz kroga takih humanistično usmerjenih izobražencev izšlo več pesnikov, ki so v latinskih verzih opevali posvetno življenje. Med najbolj izvirne spada *Nicolaus Hussovianus*, v poljski literarni zgodovini imenovan *Mikołaj z Hussowa ali Hussowczyk* (ok. 1480–1533), po rodu Belorus, verjetno iz vasi Usovo ali Gusovo, zato v blr. *Nikolaj Gusowski*, v mladosti poklicni lovec, pozneje, po šolanju neznanu kje, škofov dvorjan v Krakovu; s svojim pokroviteljem je obiskal Rim in za papeža, vnetega lovca, napisal epsko-lirsko *Pesem o zobrovi zunanosti in divjosti ter o lovu nanj (Carmen de statura, feritate et venatione biontis)*, natisnjeno v Krakovu 1523. V njej v distihih opeva lepoto beloruskega pragozda, v realistične opise lova na mogočnega zobra pa vpleta slavospeve svojemu gospodu in poljskemu kralju, predvsem pa litovskemu knezu Vitoldu, ter tožbe zaradi ogrožene domovine – Litve, kakor so tedaj imenovali tudi zahodni del današnje Belorusije. Glede na tematiko in domoljubje upravičeno uvrščajo to pesnitev med belorusko-litovsko kulturno dediščino, ni pa imela neposrednega vpliva na razvoj beloruske literature.

V domačem jeziku se kot znanilci novih idejnih tokov pojavijo v tem času rokopisni prevodi zgodb s posvetno tematiko – zgodovinskih in viteških povesti o Aleksandru Velikem, o razdejanju Troje, o Tristanu in Izoldi itd. Pravi prelom pa je pomenila prva tiskana knjiga, ki jo je Belorusom oskrbel tiskar, humanist in prosvetitelj *Francisk Skaryna* (po današnjem blr. fonetičnem pravopisu,² prvotno *Skorina*, ok. 1485 – pred 1552), sin trgovca iz Polocka. V letih 1504–1506 je na univerzi v Krakovu študiral svobodne vede in dosegel diplomu iz filozofije, nato potoval po zahodni Evropi, 1512 v Padovi doktoriral iz medicine, potem pa se namenil s tiskano besedo v domačem jeziku prosvetljevati rojake. Gotovo mu je bilo znano, da so v Krakovu že v letih 1491–1493 v cirilici natisnili pet cerkvenoslovanskih knjig in da so bile takoj zaplenjene, češ da je v njih husitski duh. Svojo zamisel je uresničil v Pragi, kjer je bila še starejša tiskarska tradicija; 1517 je v beloruskem jeziku izdal *Psalter*, ki naj bi rabil hkrati kot abecednik, nato pa do 1520 še dvaindvajset knjig *Stare zaveze*, vse v poenostavljeni cirilski pisavi, z obširnimi predgovori in spremnimi besedami, ki so prava enciklopedija podatkov ne le o vsebini biblijskih knjig, temveč tudi iz zemljepisa, zgodovine itd. V skladu s takim posvetnim značajem izdaje je bila tudi grafična oprema *Ruske biblije*, kot jo je naslovil, s prizori iz vsakdanjega življenja in z njegovimi portreti.

Izvirno in umetniško dovršeno likovno zunanost Skarynovih knjig so posnemali ne le v slovanskih deželah, temveč tudi v Nemčiji, kjer je imelo tiskarstvo bogato tradicijo. Kot navaja beloruska literarna zgodovina, so »primer očitnega posnemanja Skaryne tübingenske izdaje Primusa Trubera (1561–1563)«,³ pri tem pa, žal, ne pove, da gre za dela *slovenskega pisatelja* Primoža Trubarja.

Iz Prage je Skaryna odšel v domovino in v Vilnu ob podpori nekaterih premožnih meščanov ustanovil lastno tiskarno ter tako postal pionir tiskarstva med vzhodnimi Slovani – v Moskovski državi so natisnili prve knjige šele sredi 16. stoletja. V tej tiskarni je 1522 izdal neke vrste psalter z dodatki (med drugim s cerkveno-astronomskim koledarjem) kot zbornik s poučno tendenco, namenjen, tako kot njegova biblija, preprostemu bralcu, zaradi priročne oblike znan kot *Popotna knjižica*. Za samostojno laično branje je 1525 izdal še knjigo *Apostol* v cerkvenoslovanščini, a z beloruskim jezikovnim komentarjem. Nadaljnje delo mu je onemogočila ortodoksna pravoslavna cerkev skupaj s fevdalnimi oblastmi – kot prvi laik na prosvetnem področju v Belorusiji je zbujal nezaupanje in sum o krivo-verstvu. Čeprav ni bil neposredno povezan s protestantizmom, se je ob obisku Nemčije 1525 v Wittenbergu srečal z Lutrom in Melanchthonom, po vrnitvi pa bil nekaj časa v službi pri pruskem knezu, ki je prestopil v luteranstvo. Gmotne težave so Skaryno prisilile, da je ok. 1535 spet odšel v Prago, kjer je na kraljevem dvoru znanstveno deloval kot botanik.

Sredi 16. stoletja se je tudi na beloruskem ozemlju razširila reformacija, posebno še kalvinizem, a je bila mnogo manj pomembna za razvoj domačega knjižnega jezika kot pri drugih narodih. V boju s katoliško in pravoslavno cerkvijo za pozemske dobrine so tamkajšnji fevdalci ustanavljali protestantske cerkvene občine in tiskarne; te so izdajale prevode biblije, a ne v beloruščini, marveč v poljščini (v Brestu 1563, v Njasvižu 1572), saj je belorusko plemstvo, ki se je oprijelo nove vere, že prehajalo v območje poljske kulture. Eden od prevajalcev, evropsko znani poljski reformacijski delavec *Szymon Budny* (1530–1593) je, živeč kot kalvinski pastor med preprostim beloruskim ljudstvom, izdal zanj v beloruščini *Katekizem* (Njasviž 1562), kjer se v predgovoru zavzema za enakopravnost vseh jezikov v državi.

Od domačinov je Skarynovo delo nadaljeval njegov bližnji rojak, blizu Polocka ok. 1540 v plemiški družini rojeni *Vasilij N. Ameljanovič-Tjapinski*, eden od vidnih beloruskih sociancev (antitrinitarcev). V živem ljudskem jeziku je prevedel del *Evangelijev* in jih izdal skupno s cerkvenoslovansko predlogo, verjetno v Njasvižu ok. 1570 (v edinem ohranjenem izvodu ni navedbe o kraju in letu izida). V predgovoru se izreka zoper polonizacijo in zavzema za šole v domačem jeziku.

² Tudi pri večini nadaljnjih priimkov je v oklepaju navedena starejša znana oblika.

³ Istorija belorusskoj dooktjabskoj literatury. Minsk, »Nauka i tehnika«, 1977, str. 118.

Leta 1569 je bila v Lublinu sklenjena med Poljsko in Litvo realna unija, po kateri je prva dobila veliko politično premoč v državi. Belorusščina je bila sicer tudi poslej dovoljena kot uradni jezik Litve – 1588 je ponovno izšel Litovski statut, kot že prej (1529, 1566) v blr.– vendar se je polagoma začela umikati latinščini in nato poljščini. Višja plast beloruskega in (litovskega) plemstva in višja pravoslavna duhovščina sta začeli prevzemati vero, jezik in običaje poljskega plemstva; hkrati so poljski velikaši širili svojo posest na vzhod, pri čemer je bil fevdalni pritisk na podložnike združen z verskim in narodnostnim. V drugi polovici 16. stoletja se je v reformacijskem gibanju okrepilo družbeno radikalno krilo, tkim. arijanci, in plemstvo se je iz strahu za svoj položaj začelo vračati v katoliško cerkev. Le-ta je kljub t. i. varšavskemu ediktu (1573), ki je zagotavljal nekatoliškim plemičem versko svobodo, začela pod vodstvom jezuitov protiofenzivo. Leta 1570 je bil v Vilnu, tedanjem kulturnem središču Belorusov, ustanovljen jezuitski kolegij, ki so ga leta 1578 spremenili v akademijo; hkrati so jezuiti tudi v Belorusiji v mestih ustanavljali osnovne šole. V boju proti njihovemu vplivu so tudi mestne pravoslavne bratovščine začele širiti mrežo šol, sprva z beloruskim, nato s cerkvenoslovanskim učnim jezikom ruske redakcije.

Izraz teh trenj so številni *polemični spisi*, od katerih jih mnogo obravnava verska vprašanja, zlasti po cerkveni uniji v Brestu 1596, ko je bil podpisan dogovor o združitvi katoliške in pravoslavne cerkve v Belorusiji in Ukrajini. Pravoslavna cerkev je v tem boju, ki so v njem skupaj nastopali Belorusi in Ukrajinci (npr. Meletij Smotricki, Afanasij Filippovič), uporabljala poleg tradicionalne cerkvene slovanščine v že omenjeni ruski redakciji predvsem poljščino ali celo latinščino, in le izjemoma živi ljudski jezik. Stari umetni knjižni jezik je vladal tudi v cerkvenih in šolskih knjigah, kot sta *Grammatika slovenska* L. Zizanija (1596) in slovnica M. Smotrickega (Vilno, 1619), ki so prihajale iz številnih tiskarn.

V sočnem ljudskem jeziku, prepletenem s pregovori in slikovitimi primerjavami so v tem času nastajale anonimne politično zaostrene *parodije* in *satire* v obliki poslanic in govorov, kot npr. *Govor Ivana Mjaleška ali Poslanica Obuhoviču*. Medtem ko so pisci teh del izražali skrb zaradi položaja domačinov spriču vdora tujcev, so iz plemiških vrst prihajali t. i. *epigrami*, ki so slavili velikaše, in zgodovinske kronike, kot je *Hronologija (1581) Andreja Rymše*, napisana v silabičnih trinajstercih.

Prve primere beloruske verzifikacije je dal še Fr. Skaryna v predgovorih k bibliji. Beloruski protestantje so izdali tudi dve pesmarici, a le s poljskimi in latinskimi teksti. Pod vplivom poljske renesančne poezije se je v beloruski (kot tudi v ukrajinski) verzifikaciji uveljavil že v 16. stoletju silabični verzni sistem, tem lažje, ker so ti pesniki – med njimi tudi Rymša – pisali predvsem v poljskem jeziku. Med umetniško uspele silabične pesnitve spada anonimna *Tožba ob žalostnem odhodu očeta Leontija Karpoviča* (Vilno 1620), ki v baročnem slogu združuje pesniška sredstva starega knjižnega jezika z ljudsko frazeologijo. V 17. stoletju se je silabizem uveljavil tudi v ruskem pesništvu, kamor ga je uvedel *Simeon Polocki* (1629–1680), znan kot ruski pisatelj in prosvetitelj, začel pa je svojo literarno dejavnost z verzi v materinem beloruskem jeziku.

Konec 17. stoletja so se pogoji za razvoj beloruske literature v poljsko-litovski državi, ki so jo ogrožali zunanji sovražniki in pretresali notranji nemiri, še poslabšali. Narodnostna in verska nestrpnost je pripeljala do tega, da je državna skupščina 1697 prepovedala uporabo belorusščine v uradnih dokumentih, na javnih mestih in v tisku. S tem je bil onemogočen razvoj knjižnega jezika, belorusščina je ostala omejena na kmečko okolje, kjer so jo tudi plemiči in izobraženci uporabljali kot pogovorni jezik, pri tem pa je vanjo prodiralo vse več poljskih jezikovnih sredstev. Njen družbeni položaj je dobro viden zlasti v *intermedijih* – vložkih v latinske in poljske jezuitske šolske igre, kakršne so pisali že od konca 16. stoletja; v njih so vloge v belorusščini namenjene le osebam iz nižjih družbenih slojev (poleg kmetov nastopajo v njih rokodelci, študentje, vojaki, židovski krčmarji, cigani ipd.). Še sredi 18. stoletja, ko so v Belorusijo že prodirale ideje razsvetljenstva, so imeli beloruski jezik, pač tudi v skladu s pravili klasicistične poetike o visokem in nizkem stilu, primeren le za intermedije, komedije, humoristično in satirično poezijo, kot kažejo doslej evidentirani rokopisni spomeniki te dobe. V zvezi z velikimi zgodovinskimi dogodki v drugi polovici tega stoletja – z delitvami Poljske in s Košciuszkoovo vstajo – je vzniknila politična poezija, npr. *Pesem beloruskih vojakov 1794. leta*, ki v obliki posnema popularne poljske »krakovjake«.

Po zadnji delitvi Poljske (1795) je bila Belorusija skupaj z Litvo in Ukrajino v celoti priključena ruskemu carstvu. Nasilni polonizaciji je sledila nasilna rusifikacija, saj carizem Belorusom – kot nobenemu od neruskih narodov – ni priznaval narodnostnih pravic. V boju zoper carski absolutizem se je Belorusija povezala tako s poljskim kot z ruskim osvobodilnim gibanjem, v začetku predvsem s poljskim. To se je začelo v letih 1817–20 v Vilnu z dejavnostjo ilegalnih študentskih društev t. i. filomatov, ki so bili povečini iz Belorusije in prav tako kot ruski dekabristi v stikih s tajno organizacijo v Grodnu in Minsku. Velik je bil odmev vstaje v Varšavi 1830, ki so jo sicer vodili plemiči, a se je po porazu le-teh odpor nadaljeval v revolucionarno-demokratskih organizacijah tudi na beloruskem ozemlju. Tudi v kulturi je prevladoval poljski vpliv. Na sloveči poljski univerzi v Vilnu (po vstaji je bila ukinjena) se je med napredno usmerjenimi profesorji razvilo zanimanje za belorusko pretek-

lost, običaje in jezik, v okviru mlade slavistične vede so izšle prve publikacije o beloruski zgodovini, pismenosti in folklori.

Bogato ljudsko pesništvo je navdušilo tudi poljske romantične pesnike, rojene na beloruskem etničnem ozemlju. Adam Mickiewicz je motive beloruske folklore ustvarjalno upodobil v zbirki *Balade in romance* (Vilno 1822) in v dramski pesnitvi *Praznik mrtvih (Dziady)*; tudi drugi romantiki t. i. litovske šole so zajemali snovi iz ustnega slovstva, prevajali beloruske ljudske pesmi v poljščino, nekateri pa tudi sami pesnili v beloruščini. Tako je voditelj filomatov *Jan Čačot*, (Czeczot, 1796–1847) izdal v 6 delih zbirko *Kmečke pesmi iznad Nemna in Dvine (Pieśni wieśniacze z nad Niemna i Dzwiny)*, (Vilno 1837–46) v poljskem prevodu in izvorniku ter vključil vanjo tudi svoje izvorne poljske in beloruske (folklorno stilizirane) pesmi. V splošnem se v dobi t. i. etnografske romantike gledali na belorusko poezijo kot na »lokalno« poljsko slovstvo; vprašanja posebne beloruske narodnosti se ni zavedal niti A. Mickiewicz, ni spoznal, da »Litva«, kot je z zgodovinskim pojmom imenoval svojo ožjo domovino, v narodnostnem pogledu ni del Poljske. V svojih pariških predavanjih je govoril tudi o beloruski zgodovini, kulturi in jeziku, ni pa omenil možnosti za nastanek nove beloruske književnosti.

Le-ta se je spričo kratenja pravic domačemu jeziku v šoli in tisku tudi v prvi polovici 19. stoletja razvijala nepovezano, ostajala je v rokopisih in anonimna. Kljub političnemu pritisku so opazni začetki preroda, h kateremu so na tem »križišču slovanskih vplivov« pripomogle pobude sosednjih literatur, poleg poljske tudi ruske in ukrajinske. Kot odmev boja zoper preživeli klasicizem pri Rusih in Poljakih sta nastali anonimni parodiji *Eneida narobe* in *Taras na Parnasu*. Prva, spesnena verjetno v dvajsetih letih 19. stoletja, je ohranjena le v odlomku, prvič objavljenem 1845 v neki peterburški reviji. Kakor v zgodnejši ruski in ukrajinski parodiji na antično Eneido je tudi tu v vzvišenem slogu komična vsebina, tipično beloruski pa so prizori iz tedanjega fevdalnega življenja in krajevni kolorit. Druga pesnitve, objavljena šele 1889 v Minsku (hkrati z ruskim prevodom) v na pol realistični na pol pravljlični zgodbi o dogodivščinah gozdnega čuvaja Tarasa, ki zaide na Parnas med antične bogove, smeši ne le literarne nazore in okus klasicistov, temveč tudi uradno slovanofilstvo z njegovo idealizacijo patriarhalnega reda. Ruski vpliv je viden tudi v verzifikaciji, v štiristopnem jambu, ki ga označujejo kot neposredno dediščino Puškinove dobe. V 19. stoletju je nad nekdanjim silabizmom začel prevladovati silabotonizem, ki je še danes tipičen za belorusko poezijo.

V vezani in nevezani besedi so se v prepisih močno širile tkim. *gutarke*: v njih preprost človek v prvi osebi v pogovornem jeziku pripoveduje zgodbo z motivi iz kmečkega življenja ali iz življenja idealizirane fevdalne Poljske.

Poleg anonimnih ustvarjalcev so se v prvih desetletjih 19. stoletja pojavili znani, med njimi prvi beloruski pesnik kmečkega rodu, vaški kovač *Pavljuk Bagrym* (1813–1891), čigar edina ohranjena pesem *Zaigraj, zaigraj, fantič mali* je bila prvič objavljena šele 1858 v Poznanju v poljskem prevodu, medtem ko je štiri zvezke njegovih pesmi zapolnila carska policija ob preiskavi zaradi njegovega očeta, udeleženca kmečkega upora. Zaradi beloruskih verzov, ki jih je napisal *Ignat Legatovič* iz Minska, je bila leta 1838 zaplenjena prva številka almanaha »*Bojan*«. Dolgo je čakala na natis tudi ljubezenska pesem *Deklica Jana Barščeuskega* (Barszczewski, ok. 1790–1851, napisana 1809, objavljena 1843 v poljskem almanahu »*Rocznik Literacki*«, medtem ko je njegova pripovedna pesem *Kmečki upor* krožila med ljudstvom še konec 19. stoletja in zašla med folklorno gradivo. V Peterburgu, kjer je živel dolga leta (tam se srečaval tudi z A. Mickiewiczem in T. Ševčenkom), je v poljščini objavil pripovedno zbirko *Plemič Zavalnja ali Belorusija v fantastičnih zgodbah* (1844–46), ki jo zaradi slikovite pripovedi primerjajo z zbirko Tisoč in ena noč.

Takšna dvojezičnost – ali celo trojezičnost – pisateljev je značilna za vse 19. stoletje in je posledica tedanjih zapletenih družbenih in narodnostnih razmer v Belorusiji. Prvotno navdušenje za belorusko folkloro, značilno za obdobje etnografske romantike, je polagoma, pod vplivom idej francoske revolucije, prehajalo v skrb za zatirano ljudstvo in nato v zavest o posebni beloruski narodnosti, izpod plasti poljske kulture se je počasi, ob pomoči poljskih izobražencev, prebiral na površje beloruski jezik. Novi knjižni jezik se je zaradi dolgotrajnega premora v pismeni tradiciji oblikoval na novo, na narečni podlagi, a s težiščem na osrednjih govorih (okoli Minska). Tudi pisava ni bila enotna: poleg latinice (po poljskem zgledu) so uporabljali tradicionalno cirilico; ta je zmagala po oktobrski revoluciji, ko je bil januarja 1919 vzhodni del Belorusije proglašen za republiko (zahodni del je 1921 pripadel obnovljeni Poljski) in je bila beloruščina naposled uradno priznana.

V petdesetih letih je pod vplivom ruskih neuspehov v krimski vojni centralistični pritisk nekoliko popustil, kar je omogočilo natis prvih literarnih del v beloruščini. Že prej, leta 1864, je v Vilnu ob pomoči poljskega pesnika Vladislava Syrokomla, ki je pesnil tudi v beloruščini, pod poljskim naslovom skrit izšel beloruski libreto za opero *Idila* (uprizorjena 1852 v Minsku), ki mu je 1855 sledila beloruska pesnitev *Gapon*. Pisec teh del, *Wincent Dunin-Marcinkevič* (Marcinkiewicz, 1807–1884), sin obubožanega plemiča, sprva le poljski pesnik, je z njima dokazal, da je tudi beloruski jezik primeren za estetsko oblikovanje, zato ju imajo za nekakšen manifest beloruske književnosti. Napisal je več

sentimentalno-didaktičnih pesnitev, beloruskih (te so bile povečini objavljene šele po oktobrski revoluciji) in poljskih, ki je v njih idealizacija patriarhalnega življenja združena z rousseaujevskim kultom srca, ne manjkajo pa tudi protifevdalni akcenti. Vpliv poljske romantike – prevedel je dva speva Mickiewiczevega Gospoda Tadeja (1859) – je viden med drugim v zanimanju za ljudsko pesniško blago, ki ga je vpletal v svoje pesnitve. Živel je pretežno v Minsku, kot sodnijski uradnik in kot organizator kulturnega življenja, vmes pa na svojem podeželskem posestvu, kjer je bil po vstaji (1863) dolga leta interniran. Tedaj je napisal v beloruščini več odrskih del, kot prvo komedijo *Pinska šlahta* (1866, obj. šele 1918); v njej se je z idealizacijo propadajočega »plemiškega gnezda« odzval na spremembe v družbenem življenju Belorusije po t. i. kmečki reformi.

Kmečka reforma, tj. odprava tlačanstva (1861), ni zmanjšala kmečkih bremen, saj so jo izvedli sami graščaki in svojo korist, zato je raslo revolucionarno vrenje, ki so ga podpirale ideje ruskih revolucionarnih demokratov, pa tudi poljsko osvobodilno gibanje. Poljska vstaja (1863) se je razširila tudi v Litvo in Belorusijo, zlasti med malo plemstvo; vodil jo je *Kastus Kalinowski* (Konstanty Kalinowski, 1838–1864), pravnik, učenec Čerņiševskega za časa študija v Peterburgu. Da bi pridobil za gibanje tudi kmete, je med pripravami za vstajo 1862 začel izdajati (pod psevdonimom) beloruski časopis »*Mužickája prauđa*« (Kmečka pravica); po porazu je pred usmrtnitvijo napisal kot svojo politično oporo, namenjeno beloruskemu ljudstvu, *Pismo izpod vislic* in vanj vključil tudi svojo edino znano lirsko pesem.

Vstaji je sledilo najhujše preganjanje – polnih trinajst let je trajalo obsedno stanje – in rusifikacija vsega kulturnega in prosvetnega življenja (gledališča, šolstva itd.); prepovedano je bilo izdajanje beloruskih knjig v latinici, a tudi poskusi v cirilici so bili brezuspešni, tako da so izhajale le v tujini. V zvezi s šovinističnim zanikanjem narodne samobitnosti »Severozahodne pokrajine«, kot so uradno imenovali Belorusijo, se je v sedemdesetih in osemdesetih letih razvila bogata ruska in poljska etnografska, jezikoslovna, zgodovinska in literarnozgodovinska znanstvena publicistika, ki je potrjevala obstoj posebnega beloruskega naroda in jezika.

Literarna dela so po vstaji ostajala spet v rokopisih, kot je bilo omenjeno že pri Duninu, ali pa se širila anonimno, kot »gutarke«, ki so imele večkrat ostro proticaristično tendenco. Oživila je literatura šele v devedesetih letih in to v okviru novih družbenih razmerij, kot so se razvila po odpravi tlačanstva na temelju novih družbenih razredov – meščanstva in proletariata. Vendar je v beloruski literaturi ostalo kot glavna tema kmečko življenje, upodobljeno v novih razmerah razslojene vasi v likih kulaka in kmečke revščine. V Minsku je začel v ruščini izhajati prvi družbeno-literarni časopis na beloruskih tleh, »*Minskij listok*« (1886–1902), pri katerem so sodelovali meščanski liberalci, narodniki in radikalni kmečki demokrati; v njem so med publicistiko našle prostor poleg ruskih tudi posamezne beloruske pesmi. Nekaj beloruskih pesmi je objavil v tem listu *Janka Lučyna* (1851–1897), večina pa je ostala v rokopisu in so izšle šele po njegovi smrti v zbirki *Vjazanka* (Šopek, Peterburg 1903). Čep-rav je bil iz meščanske, izobraženske družine in po študijah inženir, je opeval predvsem kmeta, ki je pri njem individualiziran in psihološko poglobljen lirski junak. Pesnil je tudi v ruščini, posebno pa je bil povezan z izročilom poljske romantične poezije (A. Mickiewicz, Wł. Syrokomla) in pripravil tudi zbirko poljskih pesmi (Varšava 1898). Lučyna je kot evropsko razgledan človek s svojo poezijo, ki je v njej združil romantične in realistične tendence, razširil obzorje beloruske literature.

Tudi drugi pomembnejši pesnik te dobe *Adam Gurynovič* (1869–1894) se je izpovedoval v omenjenih treh jezikih, a so vsa njegovo poezijo objavili šele po oktobrski revoluciji; ta obsega družbeno-revolucionarno, filozofsko in pokrajinsko liriko ter običajsko pesnitev. V beloruskih pesmih je viden vpliv ruskih pesnikov Nekrasova in Koljcova, ki ju je tudi prevajal v materinščini.

Osrednja osebnost oživljene literarne dejavnosti *Francišak Baguševič* (Bohuszewicz, 1840–1900) je bil zaradi sodelovanja v vstaji preganjan v Ukrajino in tam pod Ševčenkovim vplivom pesnil sprva v ukrajiniščini. Po amnestiji 1884 se je vrnil v Vilno – v bližini tega mesta je bil rojen – in v beloruskih pesmih pod vplivom ruske poezije, zlasti Nekrasova, upodabljal ubožano belorusko vas – kot sodnik in odvetnik je dobro poznal njeno življenje – branil dostojanstvo kmečkega človeka ter kritično prikazoval njegove tlačitelje, vaške mogotce in carske uradnike. Pesmi so se širile v rokopisih in z recitacijami, v tisku pa so izšle ob moralni pomoči poljske pisateljice Elize Rzeszskowe, ki je živila v Grodnu in pisala tedaj svoj ciklus »beloruskih« povesti, v poljskih založbah v tujini, v Avstriji in Prusiji. Prva zbirka z naslovom *Dudka belaruskaja* (Krakov 1891, II. izd. 1896), podpisana s psevdonimom Macej Buračok, velja za Baguševičev družbeno-politični in domoljubni manifest, druga, naslovljena *Smyk belaruskij* (Poznanj 1894, psevdonim Symon Reuka), pa za njegovo literarno-estetsko izpoved. V obeh so folklorni motivi ob likih ljudskih godcev (dudar, goslač), ki je z njimi hotel buditi narodno zavest med kmečkimi množicami.

Poleg lirike je pomembna zlasti pripovedna pesem *Kepska budze* (*Slabó bo*); zapustil je tudi nekaj povesti, v katerih se je oprl na izročilo ljudske proze. Ti začetki beloruske umetne proze so osamljeni v 19. stoletju, v katerem je – v nasprotju s preteklostjo – ob redkih dramatskih poskusih prevladovala poezija.

Kot dopisnik poljske revije »Kraj«, ki je izhajala v Peterburgu, je Baguševič razvil tudi bogato publicistično dejavnost, a v poljskem jeziku.

Konec 19. stoletja se je tudi v Belorusiji zaostрил razredni boj, vplivu prve poljske delavske stranke, ustanovljene 1882, se je pridružila dejavnost ruske socialnodemokratske stranke, ki je imela svoj prvi kongres prav v Minsku 1898. Vso Rusijo je zajel val stavk, ki jim je leta 1905 sledila revolucija. Ta sicer še ni zmagala, vendar je prisilila carizem k popuščanju. V sproščenem kulturnem ozračju se je tudi v Belorusiji začela nova doba, ki je zanjo značilna široka prosvetna dejavnost, ustanovitev prve stalne gledališke skupine in možnost legalnega tiska. Izhajati je začel prvi beloruski družbeno-literarni časopis »Naša niva« (1906–1915), ki je zbral okoli sebe mlade literarne ustvarjalce. V njem je 1907 Janka Kupala objavil pesem *A hto tam idze?* ter v njej na preprost, a pretresljiv način upodobil zgodovinsko usodo Belorusov.

Le kdo tam prihaja?

Le kdo tam prihaja, kdo tam gre,
kdo so vsi ti številni ljudje?
– Belorusi.

Zakaj jim verige zvenčé na nogáh,
kaj neki nesó na koščenih ramáh?
– Svojo krivico.

A komu krivico svojo nesó,
komu pokazati hočejo jo?
– Vsemu svetu.

A kdo jih naučil je, dvignil iz dna,
da upró se krivici, zbudil iz sna?
– Beda, gorje.

In zakaj zdaj vse to, kaj bi radi,
prezirani veke, slepi, gluhi?
– Biti ljudje.

Stoletja zatiranemu narodu se je zdaj odprla možnost, da dohiti zamujeno. In res je beloruska literatura v 20. stoletju, potem ko si je po besedah znanega sodobnega pisatelja Janke Bryla »trmasto, kot rastlinica med kamni pločnika, utirala pot na površje in zrasla med dvema silama, rusko in poljsko«, razvila vse umetniške vrste, značilne za moderne evropske književnosti. To pa je že novo poglavje njene zgodovine.

Rozka Štefanova
Ljubljana

Literatura

Istorija belorusskoj dooktjabrskoj literatury. Minsk, »Nauka i tehnika«, 1977.

Gistoryja belaruskaj literatury. Č. I. Minsk, »Vyšejši škola«, 1977.

A. A. Lojka, N. S. Perkin, Belarуска-poljskijaja litaraturnyja uzaemasuvjazy u XIX st. Vyd. Akademiji Navuk BSSR, Minsk 1963.

MARIBOR ZA VSAKDANJO (SLAVISTIČNO) RABO

(Nadaljevanje)

Na *Kalvariji* lahko oživi pesem Kajetana Koviča *Moje mesto*, posvečena Mariboru in pretkana z otožnim hrepenenjem po zgodnji mladosti. (»Na severu te male domovine / je mesto, kjer sem bil некоč doma ...«). Ob pogledu na osamelo Pekrsko gorico z vinogradi (nekoč so ji rekli Slovenska Kalvarija) se spomnimo, kaj o njenem nastanku pravi Mariborska legenda Janka Glazerja (Čas kovač 1929): Hudič je hotel z ogromno skalo zajeziti Dravo in potopiti grešni Maribor. A tik preden je dosegel Dravo, je zapel petelin, njegove moči je bilo konec, skalo je odvrgel, in to je zdaj Slovenska Kalvarija.

V *Mladinski ulici št. 9* je bila klasična gimnazija (zdaj je višja pravna šola). V novo poslopje se je zavod preselil leta 1892 iz prvotne stavbe na Koroški cesti. V poslopju nasproti je bilo semenišče, dom predvsem za kasnejše bogoslovce. Takole je to okolje z občutkom utesnjenosti mladega človeka naslikal Bratko Kreft: »Ob križišču dve mogočni poslopji z velikimi okni. Vsako ima svoj vrt. Kostanji, breze, lipe. Vse je ograjeno z visokim plotom. . . . Kakor dvoje vojašnic stojita hiši z visokimi plotovi. Ali pa kakor jetnišnici. Pri oni z velikim vrtom so prtilična okna zamrežena.« Citat je iz avtobiografskega romana *Človek mrtvaških lobanj* (1930). To je roman o mariborski dijaški mladini med leti 1922 in 1924, ko je Kreft obiskoval zadnja dva razreda gimnazije. S prizadetostjo in ogorčenostjo, ki je majhen časovni odmik še ni omilil, prikazuje pisatelj boleče zorenje mladih fantov in deklet, moralne stiske in iskanja, razočaranja zaradi neskladja med besedami in dejanji vzgojiteljev, zaradi strankarske nestrpnosti, ki je že dodobra načela neskajeno narodnostno občutenje v prevratnih dneh, zavzetost za literarno in gledališko ustvarjanje, občudovanje ruske revolucije in Lenina. Osrednja oseba je Leon Vuk, Kreftov dvojnjak. Ob izidu in še pozneje so delo pojmovali kot ključni roman, iskali so neposredne modele za posamezne osebe in se tudi zgražali. Avtorja je roman pripeljal pred sodišče. – Življenje mariborskih gimnazijcev skoraj v istem času – malo pred prvo vojno, med njo in po njej – srečamo tudi v Križnarjevih *Stanka Cajnkarija* (1952). Pisatelj vodi Vlado, kmečkega fanta iz številne slovenjgoriške družine, skozi vseh osem razredov do bogoslovja. (Prvošolec boleče doživlja tujo učenost – predmete, ki se jih mora učiti na pamet, ker nemščine ne razume. Med vojno se v njem in v sošolcih čedalje bolj živo oglašajo pripadnost slovenskemu narodu. V peti šoli postane nadarjenemu dijaku boj za prvo mesto z mariborskim Nemcem predvsem vprašanje narodne časti. V prevratnih dneh zahtevajo dijaki takojšnje poslovenjenje pouka in štrajkajo. Ko so končno vsi predmeti slovenski, je to posebno veselo doživetje, a to splahni v vsakdanjosti in mladega človeka bolj zagrabijo življenje zunaj šole.) Pri osnovni šoli Bojana lliča (nekdanje učiteljšče) je doprni kip Henrika Schreinerja (kipar Gabriel Kolbič). Schreiner (1850–1920) je bil trideset let ravnatelj učiteljšča in eden najvidnejših slovenskih pedagogov. Po študiju je bil prirodoslovec, pisal je pedagoške in pedagoške razprave, pa tudi čitanke in jezikovne vadnice za osnovne šole. V njih je povezoval pouk slovnice, pravopisa in spisja. Ustanovil je Slovensko šolsko matico, urejal Pedagoški letopis. Po njegovi, kasneje pa tudi Šilihovi zaslugi, je imel Maribor pomembno vlogo pri vzgoji učiteljev osnovnih šol.

Hiša na *Tyrševi št. 9* (sedaj poliklinika) je bila privatni sanatorij dr. Mirka Černiča. Ta – sicer Belokranjec iz Metlike – je prišel v Maribor že po prvi svetovni vojni. V svoji avtobiografiji *Doživljaji in doživetja*, *Knjiga spominov* (1954) se v poglavju *Iz mariborskih spominov na Otona Župančiča* spominja vseh šestih obiskov svojega starejšega rojaka v Mariboru. Vselej je bil gost pri Černičevih. Štirje pesnikovi prihodi so bili povezani z mariborskimi kulturnimi manifestacijami, dva sta bila privatna. Tako je prvič – 7. marca 1926 – nastopil na Prešernovi proslavi z znamenito *Besedo o Prešernu mariborski mladini*. Ko je 1932. leta ležal v sanatoriju kot bolnik, je prevajal Goethejeve pesmi. O pogovoru s pesnikom Černič pripominja: »Z Otonom razpravljati je bilo edinstveno doživetje. Bil je mož vsestransko razgledan, odkrit, brez sleherne zahrbtnosti, brez preračunljivosti. . . .« – Mirko Černič se je ukvarjal tudi z jezikom svoje stroke, saj je na pobudo Frana Ramovša sestavljal zdravstveni besednjak (*Klinični besednjak* 1941).

Po Krekovi in Gledališki pridemo v Gregorčičevo ulico. Smo tik nekdanjega severnega dela mestnega obzidja, ki je bilo na tej strani zavarovano še z jarkom, po potrebi napolnjenim z vodo. Tu še stoji eden od štirih ohranjenih stolpov – Čeligijev stolp.

S Strossmayerjeve ulice zavijemo na *Gospovetsko*. Pri osnovni šoli Prežihovega Voranca je njegov kip (kiparka Vlasta Zorko-Tihec): kmečko čokata pisateljeva postava napol sedi, napol stoji ob mizi. Samo malo naprej, v hiši št. 14, je Prežihov Voranc preživel zadnje mesece življenja. Sem je prišel hudo bolan novembra 1949 in umrl 18. februarja 1950. Na to opozarja spominska plošča. Čeprav je zelo slab zaradi srčne bolezni, je še vedno govoril o svoji Koroški, o delu in načrtih, o zasnovanem romanu *Pristrah*, za katerega je napisal le prvo poglavje *Skrivna bralnica*. Zadnja srečanja z njim sta

opisala Oskar Hudales (Iz dni pred slovesom, Nova obzorja 1950) in Anton Ingolič, ki je stanoval v soseščini in je bil skoraj vsak dan pri njem. (Njegove zadnje ure, Prežihov zbornik 1957).

Na vogalu Prežihove in Smetanove ulice pritegne pozornost enonadstropnica z zanimivim secesijskim pročeljem (žal zanemarjena).

Preden nas Smetanova ulica pripelje v Orožnovo, se ob Strossmayerjevi navzdol pokaže umetnostna galerija (ustanovljena 1954. leta), nekoč cerkev celestinskega samostana, še niže, onkraj živilskega trga, pa opazimo mogočen okrogel Sodni stolp. Morda so v njem mučili domnevne čarovnice na številnih procesih, ki so za ta del Štajerske izpričani do začetka 18. stoletja. Leposlovno podoba jim je dal Anton Ingolič v romanu Gorele so grmade (1977), čeprav obravnava ne poteka v Mariboru, ampak na Gornji Polskavi.

Slomškov trg obvladuje stolnica (glej Jože Curk, Mariborska stolnica, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 86, 1978). V cerkvi na desni strani presbiterija je kip Antona Martina Slomška kot sestavni del spomenika pokojnim lavantinskim škofom (delo kiparja Frana Ksaverja Zajca, očeta Ivana Zajca). Treba se je domisliti pomena, ki ga je za usodo štajerskih Slovencev imel prenos sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor. Za prenos sedeža se je že leta 1807 trudil Andrej Kavčič, mestni župnik in okrožni dekan ter gimnazijski ravnatelj, »poleg Linharta eden izmed najspretnejših pa tudi najbolj razgledanih in najdaljnovidnejših slovenskih narodnih buditeljev« (Jan Šedivý). Takrat uspeha še ni bilo. Slomšek pa je s pogumom in energijo to dosegel leta 1859. V območje lavantinske škofije so bile pritegnjene tudi Slovenske gorice, ki so od Jožefa II. spadale pod sekovsko (graško) škofijo. Značilno je, da se je ob tej cerkveno upravni zadevi razvilo v obrobni predelih močno narodnostno gibanje in so ljudje govorili: »Tudi mi smo Slovenci in spadamo pod Slomškovo škofijo,« kakor navaja Jan Šedivý (Zgodovina visokega šolstva v Mariboru do 1941, ČZN 1970). S tem dejanjem je Slomšek reševal ta del Štajerske pred močno germanizacijo. Nestrpnost Nemcev se je pokazala ob postavitvi spomenika 1878. leta. Odbor je vedel, da ga nemški občinski možje ne bi dovolili postaviti v mestu, zato je zanj izbral stolnico, a tudi vanjo je segel nemški fanatizem – župan je prepovedal nagovor ali pridigo o Slomšku, »češ da mora paziti, da se hiša božja ne bi izrbljala za politične demonstracije«. Kljub temu je Franc Kosar, Slomškov življenjepisec, imel slavnostno pridigo o njem. Posledica tega pa je bila, da je župan prepovedal delovanje čitalnice.

Poslopje Slovenskega narodnega gledališča je bilo sezidano 1851. leta, kasneje pa še nekajkrat preurejeno in prenovljeno, namenjeno pa je bilo seveda samo nemškimi gledališkimi uprizoritvam. Te so poprej, od 1785 do 1806, imeli v Vetrinjski ulici 30, nato pa v opuščeni cerkvi sv. Duha na mestu sedanje pošte. Začetki slovenske gledališke dejavnosti v Mariboru pa so povezani z ustanovitvijo Slovenske čitalnice (ustanovljena je bila 1861. leta kot druga na Slovenskem, za tržaško in pred ljubljansko). Prva gledališka predstava je bila sorazmerno pozno – 1866. leta (Črni Peter). V začetku stoletja se je z gledališko dejavnostjo ukvarjalo tudi Bralno in pevsko društvo Maribor. Na njegovo ustanovitev je vplivala socialna diferenciacija v Mariboru, saj so tu nastopali delavci, železničarji, trgovski nameščenci. Leta 1909 pa je začelo delovati Dramatično društvo. Igralo je v Narodnem domu. Pomembna je bila uprizoritev 5. dejanja Tugomera, vključena v slavnostni program ob 500-letnici ustoličevanja koroških vojvod aprila – 1914. leta. Po prevratu si je Dramatično društvo s takratnim tajnikom slavistom in zgodovinarjem Pavlom Strmškom prizadevalo za ustanovitev rednega slovenskega gledališča. Prevzel ga je dotedanji ljubljanski režiser Hinko Nučič. Otvoritvena predstava – takrat že v sedanjem poslopiju – je bila 27. septembra 1919. leta – celotni Jurčič-Levstikov Tugomer. To je bila hkrati prva uprizoritev te tragedije. Nučič je želel, naj bi igrali čimveč domačih del, iz svetovne književnosti pa najizrazitejša. S kakšnim zagonom so se igralci lotili dela, kaže dejstvo, da so imeli v prvi sezoni 1919/20 46 premier. Igralec Pavel Rasberger prištevava prvo sezono zaradi navdušenja, ki jo je spremljalo, k najlepšim do okupacije (Moji spomini, Knjižnica Mestnega gledališča, Lj. 1965). Dramskim uprizoritvam so se kmalu pridružile še operne (šest sezon), uprizarjali pa so tudi operete, ki so privlačile gledalce in pomagale reševati gmotne stiske. – V stavbi so doprlni kipi nekaterih pomembnih gledaliških delavcev: Viktorja Parme, opernega in operetnega skladatelja, dirigenta Andra Mitroviča, igralko Berte Bukšek-Bergantove (vsi trije delo kiparja Gabriela Kolbiča) in režiserja Jožeta Koviča (kipar Borut Hribar). – Navdušene gledalce so imele gledališke priveditve zlasti med srednješolsko mladino. Mlade ljudi je izredno razvnel nastop Antona Podbevška, ko je ob Klavirski spremljavi Marija Kogojja deklamiral Cloveka z bombami (o tem pripoveduje Kreft v Cloveku mrtvaških lobanj). Privlačnost slovenske besede v gledališču je bila tako močna, da so se gojenci semenišča, ki jim je bil prepovedan obisk gledališča, spustili skrivaj po rjuhah in doma in tvegali kazen. Tu je dobil gimnazijec Bratko Kreft prvo gledališko znanje, ko je obiskoval dramsko šolo Milana Skrbinška. Tu se je prvič uveljavil kot dramatik, ko so dijaki 1923/24 v okviru umetniške akademije uprizorili njegov prvenec Nemoč pod psevdonimom Bratko Sila.

Pri prehodu na Rotovski trg (Slomškov trg 5) navaja spominska plošča, da je bilo tu uredništvo Slovenskega naroda. Slovenski narod je drugi slovenski časopis, ki je začel izhajati v Mariboru. Prvi je bil Slovenski gospodar, ustanovljen 1867. leta. Takrat, ko je v Ljubljani gospodoval Bleiweis z Novicami, so dali stvarno pobudo za ustanovitev mladoslovenskega glasila prav štajerski rodoljubi, ki

so spoznali, da je potrebna denarna osnova, in so zato sklenili ustanoviti konzorcij. Največ je prispeval dr. Ferdinand Dominkuš, mariborski odvetnik. To ni bil edini primer, da so Štajerci pokazali v narodnostnih zadevah izrazito praktičen čut, pri marsikateri ideji pa so sodelovali mariborski Čehi, narodno zelo osveščeni in hkrati praktično usmerjeni. Prva številka Slovenskega naroda je izšla 2. aprila 1868. leta. V Mariboru je list izhajal do 1872. leta. V kako skromnih razmerah sta delala urednika Tomšič in Levstik, kaže dejstvo, da sta spala kar za zaveso v uredništvu. – V mariborsko obdobje Slovenskega naroda in še posebno težavne razmere posega roman Antona Slodnjaka Pogine naj pes, in sicer poglavje Napad ali beg? (1946). Levstik se na poti na Dunaj 1870. leta ustavi v Mariboru in se v skoraj prazni čitalnici pogovarja z Jurčičem, Tomšičem, Zarnikom in mariborskimi narodnjaki. Ti ugotavljajo: »Nekaj profesorjev, dvoje koncipientov, ob svetih časih kak far, to so vsi naši spoznavalci.« Zato vidijo ti glavno nalogo v obrambi pred nemško nevarnostjo, Levstik pa bi rad narodno gibanje socialno usmeril. Josip Vošnjak riše v povesti Navzgor navzdol (1909) narodnostne in politične razmere v 60-ih in 70-ih letih z nemškutarjenjem meščanov in le redko posejano slovensko zavestjo. Zato more ob volitvah uspeti nemški kandidat Bric, ki pa ga goljufije privedejo v ječo. V njem sta prikazana dvig in padec nemškega poslanca Brandstädterja. Najbrž je bil kriv ozir na založbo (knjigo je izdala Mohorjeva družba v Slovenskih večernicah), da je povest po ideji nekaka zapoznala inačica Sreče v nesreči, ubrana na geslo: »Blažen, kdor misli in dela pošteno, Boga in narod svoj ljubi iskreno.«

(Nadaljevanje in konec v prihodnji številki.)
Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Ocene in poročila

DRAGOCENA DOPOLNITEV

Anton Ocvirk: Literarna umetnina med zgodovino in teorijo, 2. del. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1979, 691 str.

Medtem ko je 1. knjiga Ocvirkovih razprav obravnavala literarne pojave in osebe iz 19. stoletja, pa nam prinaša še obsežnejša 2. knjiga izključno teme iz literature, literarne teorije in kritike 20. stoletja (ali prehoda vanj). Prva knjiga (5 študij) je izhajala iz treh tematskih sklopov avtorjevega ukvarjanja s slovensko literarno preteklostjo: ob disertaciji (Levstikov duševni obraz) je obsegla še Ocvirkove spise ob Prijatelju (Slovenska kulturnopolitična zgodovina) in Kersniku (zbrana dela).

Druga knjiga obsega nič manj kot 11 študij, ki jih lahko razvrstimo okoli štirih glavnih jeder: prvo je literarnoteoretično (3 študije), drugo je Ivan Cankar (2 študiji), tretje Srečko Kosovel (4 študije) in četrto Josip Vidmar (2 študiji). Prva razprava v knjigi je iz leta 1938, zadnja iz leta 1978, razpon štirih desetletij pa sploh ne vnaša v knjigo kake moteče spreminjivosti stila in idej, ampak nudi, narobe, jasno razvidno centralno nit Ocvirkovega mikavnega in tehtnega pisanja: nit, ki jo umestno obeležuje že naslov: Literarna umetnina med zgodovino in teorijo.

Prva razprava v knjigi je Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki. Tu nam Ocvirk

v bistvenih črtah predoči nove antipozitivistične in antihistoristične smeri v literarni zgodovini in teoriji (npr. Nemci: Walzel, Unger, Cysarz; ruski formalisti; Ingarden idr.), jih kritično označi in zavzame svoje stališče, ki ne nasprotuje historizmu, a vidi tudi kvalitetne dosežke antihistoričnih novostrujarjev.

Sledi Ocvirkova najboljšežnja literarnoteoretična študija Novi pogledi na pesniški stil. Vsi profesorjevi študenti smo jo temeljito spoznali že v študijskih letih. Razprava je, kot pravi avtor sam v uvodu, le »skromen odlomek iz obsežne monografije o stilu«. Ta informacija nam kar zbuja skomine in želje po tem, da bi ugledali še celo monografijo ali pa vsaj obsežnejše komplekse iz nje. V prvem delu razprave prikaže Ocvirk najprej teorijo o stilu. Že na začetku se loti večpomensko rabljene besede stil, zatem pa predstavi številne predstavnike zlasti nemške stilstike. Ocvirk zavrača predstavnike abstraktno teoretičnih načel pri določanju stila že zaradi njihovega antihistorizma (npr. Schiller, Nietzsche, Lehmann, Utitz, Nohl idr.). Tudi razne stilne tipologije, ki izvirajo bodisi iz psiholoških ali splošnih oblikovno estetskih načel, Ocvirk kritično zavrača (npr. Volkelt, Müller-Freienfels, Wölfflin, Strich, Schneider ...). Nato se pomudi Ocvirk še pri nekaterih drugih teoretičnih (npr. pri Croceju, ki enači stil z obliko, Ermatingerju, ki mu je stil zunanja oblika umetnin, Petersnu, ki govori o stilu kot nehotni tehniki, kot vrojeni oblikovalni nadarjenosti, pa Kainzu, ki meni, da je stil edino-le notranja oblika umetnine). Obširnejše razloži

še Spitzerjevo jezikovno psihološko metodo (letemu je stil jezik, rabljen z estetskim namenom) in prikaže slednjič še ruske formaliste v njihovih prizadevanjih pri stilističnih analizah.

Drugo poglavje z naslovom Literarnozgodovinsko pojmovanje stila pa prinaša konkretizacijo Ocvirkovih pogledov na stil. Le-ti temelje na stvarnem gradivu (literarnem tekstu) in zgodovinskih značilnostih. Na strani 62 Ocvirk tako opredeli stil: »Stil je sinteza, se pravi, spoj ideje, snovi in oblike v skladno, v sebi zlito celoto«. Ali pa dalje na strani 78: »Stil je spoj zavestnih in nagonskih sil v osebnosti.« Zato ni nekaj povsem zunanjega, ni zgolj tehnični postopek, kakor sodijo formalisti, a tudi ne »metafizična« skrivnost navdiha, ki ji ne moremo priti do živega z empiričnimi pomagali, kakor menijo nekateri zagovorniki abstraktne estetike. In še dalje na isti strani: »Potemtakem združuje stil v sebi vsebino in obliko pesnikovih zamisli, doživetje in duha ter ga ne moremo odmisлити od celotne njegove individualnosti. Od zasnutka v ideji do kompozicijskih postopkov in stilizmov, vse nosi na sebi neizbrisno znamenje njegove kreativne volje. Zato je že v zgradbi umetnikovega jezika skrita zakonitost njegovega ustvarjanja.« In slednjič (na isti strani): »Stil je po vsem tem zvezan z osrednjimi gibalni ustvarjanja. Če ga hočem spoznati, moram odkriti njegovo notranje bistvo. To pa je utemeljeno v psihofizični zgradbi pesnikove osebnosti in načinu njegovega oblikovanja.« Te kar najširše sintetične poglede na stil Ocvirk stalno utrjuje s primerjalnimi analizami tekstov raznih slovenskih avtorjev. Zakonitosti, ki obvladujejo stil, so po Ocvirkovem mnenju individualne, a obenem historično določljive.

Iz oprijemljivih in jasnih izhodišč te razprave izhajata nadaljnji razpravi v knjigi: Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu v dekadenco in impresionizem in Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu v simbolizem. Razpravi sta izšli prvič v okviru zbranega dela Ivana Cankarja, katerega glavni urednik je bil naš avtor. Obe razpravi preveva zgledna izpeljava primerjalnih načel v praksi. Ocvirk zna spretno razviti in razkriti zapletena stilno spremenitvena vrenja v evropski literaturi konec 19. stoletja in to prenesti ob rast in razvoj Cankarjevega stila. Tudi tu stalno operira s stvarnim gradivom, to pot največ s posameznimi Cankarjevimi teksti, podatki iz korespondence ipd.

Naslednji kompleks, ki obvladuje ne le center obravnavane knjige, ampak je Ocvirkova najdlje trajajoča tema ali kar vodilni motiv, je Kosovel. Ocvirk je kot nekaj mlajši predstavnik generacije, ki ji je pripadel tudi Kosovel, imel v dijaških letih neposreden stik s pesnikom Integralov. Pripravil je nato zgodnjo izdajo Kosovelovih Izbranih pesmi (1931), po vojni pa je izdal pesnikovo zbrano delo, ki je izhajalo od 1946 do 1977 v štirih zvezkih. To dolgoletno in temeljito ukvarjanje s Kosovelom je v marsičem vplivno obeležilo našega avtorja. Ko je Ocvirk 1967 (v razmahu novejše avantgarde) izdal pri Cankarjevi založbi

Kosovelove Integrale in s tem predstavil pesnika Ekstaze smrti v povsem novi luči, je za to izdajo napisal tudi obsežno uvodno razpravo Srečko Kosovel in konstruktivizem. Ob brižno dokumentirani in podrobno upovedeni Kosovelovi poti k novejšim izmom in posebej h konstruktivizmu pa odkrivamo nič manj zanimivo razvojno pot samega avtorja razprave. Saj spočetka Ocvirk sam ni dosti cenil avantgardnih Kosovelovih konsov, ko pa je bil usmerjen vse bolj klasično kot nekaj starejši Kosovel (prim. že njuno v razpravi opisano debato na literarnem sestanku). S podrobnejšim poglobljanjem v gradivo pa je Ocvirk z leti spremenil svoje mnenje in postal, če stvari nekoliko pretiravamo, iz Savla Pavel ali drugače: ne le hladno ocenjujoči komentator obsežne in svojske Kosovelove ostaline, marveč zavzet informator slovenske javnosti o novem Kosovelu in (po mojem mnenju utemeljeno) prizadeven propagator te zadnje pesnikove ustvarjalne faze. Treba je dodati, da Kosovel pravzaprav ni pisal v časovno določenih zaporednih stilnih fazah, temveč da se javljajo poteze raznih stilov (izmov) pri njem sočasno (v glavnem gre tu seveda za impresionizem, ekspresionizem in konstruktivizem). Tako večstilno ustvarjanje je značilno še za številne druge evropske avantgardiste. Ocvirk nam nazorno in razvidno približa poteze Kosovelovega konstruktivizma, ki ga nikakor ne moremo kar prienačiti sovjetskemu tipu konstruktivizma. Nedvomno sta očitni dve dejstvi: 1) Enako imenovana struja (npr. futurizem, konstruktivizem ipd.) v raznih deželah nima povsem enake usmerjenosti (saj se končno že posamezniki v okviru ene struje in isti deželi močno ločijo, vzemimo samo futurizem oziroma ruske futuriste: Severjanina, Hlebnikova, Krjučonih, Majakovskega), 2) razni izmi se med seboj neogibno prepletajo tako v Evropi kot pri nas (tudi Kosovelov konstruktivizem je preplet izmov). Poleg slovenskih literarnih in likovnih razmer (prim. Černigoj), pomembnih za oblikovanje Kosovelovega konstruktivizma, nas Ocvirk temeljito uvede še v evropski, predvsem ruski likovni konstruktivizem. Tako zraste pred nami postopno kot iz mozaičnih kamnov zgrajena celovita podoba Kosovela, človeka iskalca in pesnika ustvarjalca, avtorja, ki je že v svojem času (v dvajsetih letih) bil na evropski kvalitetni in razvojni ravni. Če smo si to dejstvo uzavestili toliko kasneje, je to pač zaradi spleta raznih okoliščin. Vendar: bolje pozno kot nikoli.

Razpravo o Kosovelu in konstruktivizmu dopolnjuje razprava Motivni svet Kosovelovih Integralov. Tu se Ocvirk podrobneje zdrži že pri samem pomenskem sklopu motivov. Soočiti razne opredelitve motiva in poda tudi lastna mnenja o istem vprašanju. Na strani 401 pravi: »Motiv je potemtakem nekakšna zasnovana podprta z razumom, ki se v nas giblje in tira v dejanje, ustvarja v nas posebne vrste napetost, s tem pa naperjenost nazvnen.« Tudi Kosovelov motivni svet obravnava Ocvirk v skladu s svojo usmeritvijo razvojno, historično in s tem pregledno ter dokumentirano.

V zvezi z izdajo Kosovelovega zbranega dela sta še dve študiji: Kosovelovo pesniško izročilo ter Srečko Kosovel v publicistiki in pismih. Tu pa tam zasledimo sicer posamezna ponavljanja v prikazu obravnavane problematike, vendar pa to ne moti, saj so stvari razlagane bodisi različno obsežno ali različno poglobljeno.

Študija Kritični nazor Josipa Vidmarja je nastala ob kritikovi 70-letnici leta 1965 in je tako nekako jubilejno slavnostno obarvana. To študijo je za Vidmarjev zbornik leta 1975 (ob novem kritikovem jubileju) dopolnil še z razpravo Vidmarjeva estetska misel in besedna umetnost. V zvezi z Ocvirkovim pisanjem o Vidmarju je značilno še posebej široko razumevanje, ki ga Ocvirk kaže do Vidmarjevih nazorov, čeprav njegovim niso enaki (Vidmar npr. prav gotovo ne bi spremenil svojega trdno neomajnega sklepa Integralom v prid). Mislim, da je prav to Ocvirkovo razumevanje tudi drugih vidikov omogočilo njegovo odlično vodenje skupinskih delovnih načrtov.

In že smo pri zadnji razpravi v knjigi: Pesniška umetnina in literarna teorija (izšla najprej v 1. številki revije Primerjalna književnost 1978). Razprava je nekaka vzporednica prvi razpravi v knjigi (Historizem v literarni zgodovini in njegovi nasprotniki), le da sintetizira avtorjeve poglede na naslovno problematiko 40 let pozneje. Zanimiv in pomenljiv je zadnji Ocvirkov stavek v knjigi: »In tu se nam odprejo novi razgledi in hkrati vrsta novih vprašanj, ki pa že segajo prek okvira pričujoče raziskave.« Ocvirk podaja tako sebi kot drugim raziskovalcem nove ustvarjalne pobude kot nekako – če se izrazimo športno – štafetno palico.

Ciklus Ocvirkovih razprav sklepa študija J. Kosa Anton Ocvirk in slovenska literarna veda. Tu se pač izkazuje znana »iz roda v rod« ideja. Kot je Ocvirk predstavil in komentiral Prijatelja, tako Kos Ocvirka. Kos navaja pregled Ocvirkovega večvrstnega delovanja tja od Kosovelovih Izbranih pesmi (1931) do profesorjeve 70-letnice. Ker je vsaj v strokovnih krogih Ocvirkovo delo dovolj poznano, ga tu nima smisla ponovno citirati (do podrobnosti nam pojasni Ocvirkovo delo bibliografija, ki jo je prizadevno sestavila M. Clemenz in je objavljena na koncu pričujoče knjige). Zdi pa se mi pomembno ponovno omeniti in še poudariti Ocvirkovo organizacijsko delo: najprej urejanje zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev (od 1946), Slavistične revije (1948–1963), zbirke 100 romanov (1964–1977) in nazadnje Literarnega leksikona (od 1978). To široko skupniško sodelovanje, ki ga uspe Ocvirk tako okretno voditi in usmerjati pod skupno zastavo cilja, je za današnji razvejani svet stroke čedalje nujnejše in pomembnejše.

Že omenjena bibliografija nam kaže še več stvari, ki bi bile vredne ponatisa, saj so, zakopane v raznih revijah, nekako manj pri roki. Je pa tako ali tako v načrtu še ena knjiga profesorjevih spisov (o tem govori sam že v 1. knjigi Literarne umetnine med zgodovino in teorijo).

Tehnično odlično urejeno knjigo zaključujeta še Stvarno kazalo (sestavila M. Stanovnik) in Imensko kazalo (sestavila M. Clemenz). Prav lepotna oprema pa je delo J. Brumna (enaka kot pri 1. knjigi).

Knjiga sama (ali pa kot dragocena dopolnitev 1. dela) deluje kot primeren reprezentativen prikaz velikega in kvalitetnega dela pomembnega znanstvenika in našega občudovanega profesorja.

Andrijan Lah
Ljubljana

Pripovedovalec in pripoved

Marjan Dolgan, *Pripovedovalec in pripoved*. Maribor, Založba Obzorja 1979, 133 str.

Literarno-teoretično in analitično delo Marjana Dolgana *Pripovedovalec in pripoved* temelji na teorijah, ki skušajo pripovedna dela tipizirati in sistematizirati glede na položaj pripovedovalca v romanu. Vsi avtorji (K. Friedmann, W. Kayser, F. Stanzel, K. Hamburger, P. Lubbock, W. Booth, M. Bahtin) so mnenja, da avtor in pripovedovalec nista ena in ista oseba, ampak je pripovedovalec del fiktivnosti, ki bralcu upovedani svet posreduje na poseben, zaželeni način. Sistemi, ki jih posamezni avtorji poskušajo vzpostaviti glede na tip pripovedovalca, se med seboj močno razlikujejo, odvisno od tega, s katerega zornega kota se lotevajo problema (prvoosebnost - tretjeosebnost, hotena subjektivnost - objektivnost, vsevednost - nevsevednost itd.). Za bazo svojega raziskovanja uporablja Dolgan mrežo, podano v razpravi *Novela v literarni teoriji* Matjaža Kmecla. Kmecl razdeli tipe pripovedovalca tako, da sovpadajo z osnovnimi literarnimi zvrstmi: v epskem pripovednem poročilu je pripovedovalec vseveden, v pripovedni sceni se v dialogu osamosvoji več pripovedovalcev, v lirizirani pripovedni sliki pa imamo opravka s subjektiviziranim razmišljanjem ali notranjim monologom. Dolgan ugotavlja, da tem svojim položajem primerno pripovedovalec tudi vrednoti svet in se idejno opredeljuje. Možnosti vrednotenja variirajo od mono- do polifonskega, ki je najbolj razvito pri scenarčni vrsti pripovedi, kjer je sopsostavljenih več osamosvojenih oseb.

Na osnovi teh teoretičnih izhodišč Dolgan analizira sedem del iz povojne slovenske književnosti in na njih opazuje proces odpiranja idejnosti pripovedovalca. S svojo metodo prečeše Dolgan najprej pripovedni način, pripovedni položaj in metaforiko, nato pa se ukvarja še s specifičnimi značilnostmi posameznega dela. Obravnavana dela so razdeljena na tri večje skupine glede na idejno posrednost pripovedovalca. V prvo skupino uvršča pripovedi z idejno neposrednim pripovedovalcem, ki se različno realizira.

V Kranjčevem romanu *Pisarna* (1949), ugotavlja Dolgan, je ves pripovedni postopek, naj bo v motivaciji oseb, pojmovanju zgodovine ali v naravnosti dogodkov, sociološko usmerjen. Glavna ideja romana je prikaz preobrazbe vasi v družbenozgodovinskem dogajanju. V romanu je ekspliciten tudi pripovedovalec sam s svojimi komentarji, pride celo do samorazkrivanja pisatelja, povezanih s teorijo socialističnega realizma. Roman je zato enoidejen, monološki, kot je pripovedovalčevo vrednotenje sveta.

V Kocbekovi noveli *Blažena krivda* (1951) je struktura idejnosti bolj zapletena. Iz posameznih pripovedovalčevih komentarjev jo je mogoče navezovati na eksistencialistično in krščansko miselnost. To idejno osnovo razbija metaforika, ki odpira konotacije k drugim pomenom, in delno osamosvajanje upovedenih oseb. Hiengova novela *Grob* (1954) upodablja duševna stanja frustriranih oseb, vzroke za te frustracije je mogoče poiskati v čustvenonagonskem svetu, ki je osnova človekovega bivanja. Ta ideja je subjektivizirana, kot že pri Kocbeku, z večvalentno metaforiko.

Naslednja skupina del ukinja enega pripovedovalca in uvaja polifonsko strukturo več pripovedovalcev. V Javorškovi *Obsledni tehničnici* (1961) Dolgan opazuje prehod enega postopka v drugega. Roman v treh delih vsebuje prvoosebno, drugoosebno in tretjeosebno pripoved - pri prvih dveh se enotna idejnost izgubi, pojavijo se kontradiktorni in komplementarni elementi, vendar subjektivizacijo korigira tretji, objektivni del, ki vzpostavi enotnost poteka dogodkov. Kavčičev *Zapisnik* (1973) je primer izpeljane polifonske strukture, saj združuje 27 pričevanj o neki osebi. Ta pričevanja stojijo sama zase in predstavljajo mozaično upodobitev polpreteklega časa. Ker primera ne razrešijo, pušča odprt konec bralcu možnost idejno vrednostne opredelitve in samostojno oblikovanje pogleda na upovedeni čas.

Prizadevanja po razveljavitvi pripovedovalca pa niso opazna le pri delih s scenarno oz. polifonsko strukturo, ampak tudi v delih s stilnim reizmom, kot je Šeligov *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968). Spremenjeni pripovedni način, ki temelji na deskripciji predmetov in reifikaciji človeka, vzbuja zaradi hotene deantropomorfizacije vtis objektivnosti, vendar Dolgan s svojo analizo opaža, da se za takim postopkom še skriva vsevedni pripovedovalec. Relativizacijo osnovne ideje o reifikaciji pa Dolgan ugotavlja v izboru metaforike in osnovnih prizorov triptiha.

Idejno osnovo pripovedi Dolgan poimenuje neidejna idejnost, saj je razvidna le iz pripovednega načina in je torej nedeklarativna in delu imanentna.

Ruplov *Čaj in puške ob štirih* (1972) si je Dolgan izbral za analizo zato, ker se pripovedovalec na koncu poistoveti z resničnim pisateljem. Bralec sledi vsem fazam nastajanja pripovednega dela, na koncu literarnost razpade in se prevesi v av-

tobiografijo. S tem se osamosvoji postopek, ki ga je implicitno začel že Kranjec, a s to razliko, da je zunajliterarni prijem pri Ruplu zavesten in načrten.

V zaključku Dolgan še enkrat razgrne lestvico različnih možnosti vrednotenja, od skrajne v dokumentarno poučnem in tendenčnem pisanju do omejevanja pripovedovalčevega gledišča. Imanentno posredno vrednotenje pa je stalno prisotno v tematskem in motivnem izbiranju in pripovednem načinu.

Dolganovo delo odpira nov pogled na obravnavana dela sodobne slovenske proze in razvojno ugotavlja proces prehoda tradicionalnega romana v sodobni na osnovi položaja pripovedovalca. Romani z enoznačnim, enoidejnim pripovedovalcem so tudi manj odprti stilnim novostim kot tisti s polifonsko strukturo. Pri teh že samo razkrivanje in razblinjanje pripovedovalca ponuja večje možnosti ubesedovanja različnih stanj upovedenih oseb.

Prav tako Dolgan s svojo metodo uvaja nov in dokaj zanesljiv sistem analize posameznega dela, ki je lahko komplementaren vsaki stilni analizi. Mesto pripovedovalca v romanu namreč odloča o idejni mono- ali polifoniji, izbor posameznih prizorov in metaforike pa o stilu samem. Celo pri izrazito sodobnih avtorjih nam ta postopek lahko pomaga do izluščanja osnovne ideje in osnovnega pripovednega položaja. Prav tako ali še bolj so take sistemske analize uporabne pri avtorjih druge polovice 19. stoletja. Ponavljajoča se stilna značilnost teh del je namreč ekspliciten, individualiziran pripovedovalec, ki ima poseben pripovedni položaj v romanu in ki ga karakterizira tudi familiarnost z bralcem (n. pr. v delih Mencingerja, Stritarja, Jurčiča, Tavčarja idr.).

Nekateri teoretiki (K. Friedmann, W. Kayser, W. Booth) so se ob analizah pripovedovalca zavedli tudi sprejemnika literarne komunikacije - bralca in se tako pridružili razpravljanju o recepciji in realizaciji literarnega dela. Zanje bi na splošno držala trditev, da književnost kot komunikacija ne more obstajati ne brez pripovedovalca ne brez bralca (C. Todorov), naj bo ta bralec fiktivno določen že v pripovednem načinu (W. Kayser) ali samostojen. Še širša je možnost, ki zajema v verigo tudi literarno delo: gre za trditev, da je delo impliciten dialog med pisateljem, pripovedovalcem, upovedenimi osebami in bralcem, ki med seboj vstopajo v različna kompleksna razmerja. (W. Booth).

Med vsemi temi možnostmi pa je še vedno najvažnejše konkretno delo, na njem samem je treba poiskati najprimernejši, najbolj poveden analitični postopek.

Nada Barbarič
Ljubljana

Poglavja iz splošnega jezikoslovja

A. E. Suprun: *Lekcii po jazykovedeniju. Minsk, Izdatel'stvo BGU, 1978, 141 str.*

Marsikdo se še spominja zanimivih predavanj, ki jih je imel prof. A. E. Suprun, predstojnik katedre za splošno jezikoslovje na Beloruski univerzi v Minsku, maja leta 1977 v Ljubljani. Zato ne bo odveč, če opozorim na njegovo lani izšlo knjigo *Predavanja iz jezikoslovja*. Ta predavanja niso sistematičen uvod ali opis sodobnega jezikoslovja, ampak so le dostopno podan uvod v izbrana vprašanja. Zasnovana so bila za študente seminarja o leksikologiji, njihov namen pa je spodbuditi bralca k globljemu študiju.

V prvem poglavju razpravlja avtor o zapletenem odnosu med jezikom in mišljenjem, vprašanju, ki zanima tudi filozofijo in psihologijo, in še zdaleč ni rešeno. Ne da bi se globlje spuščal v razmišljanje, kaj je mišljenje, poudarja ogromen pomen jezika za mišljenje. Čeprav je jezik predvsem sredstvo za sporazumevanje, je postal tudi osnovni element mišljenja. V jeziku se zbirajo izkušnje in spoznavanje sveta in se z njim prenašajo med člani skupnosti in iz roda v rod. Ko se član neke skupnosti nauči jezika, sprejme obenem z njim vrsto izkušenj prejšnjih rodov (kot primer navaja avtor številski sistem), obenem ima orodje, da sam dalje razvija svoje misli in jih izmenjuje z drugimi člani skupnosti. Zaradi komunikativne sposobnosti, zmognosti prilagajanja novim položajem in največje razčlenjenosti, je jezikovno mišljenje eden najpopolnejših načinov mišljenja, ni pa edini način. Avtor omenja še tehnično, matematično, likovno in glasbeno mišljenje. Vendar takšnega mišljenja ne uporabljajo vsi člani skupnosti v enaki meri in na enak način, poleg tega ti načini odsevajo le majhne izseke resničnosti. Pač pa uporabljajo vsi ljudje tudi nejezikovno mišljenje, ki ga avtor po psihologu Galperinu imenuje kognitivna zavest. To je tisto mišljenje, ki nastaja neposredno pod vplivom spoznavanja okolice in služi za orientacijo v okolici ter za preprosta dejanja. To mišljenje se stalno preverja v resničnosti, zaradi njega tudi ne kaže precejevati vpliva zgradbe posameznih jezikov na nosilce teh jezikov.

V drugem poglavju avtor govori o jeziku kot sistemu znakov. S primeri iz preprostih znakovnih sistemov (semafor, prometni znaki) razlaga lastnosti znakov. Za znak je značilna bilateralnost: na eni strani materialni objekt ali dogodek in na drugi strani tisto, kar ta objekt ali dogodek pomeni. S tem v zvezi govorimo o izrazni in vsebinski strani znaka oz. o označujočem in označenem. Pri semaforju je npr. zelena luč označujoče, pomen »prosta pot« pa označeno. Obe strani sta za znak nujni: sam materialni objekt brez pomena ni znak, zelena luč izven semaforja ni nič drugega kot zelena luč. Znak lahko obstaja le v kolektivu, saj zahteva vsaj dva udeleženca, ki znak uporabljata, njegov pomen pa je posredovanje informacije. Znakovnih sistemov je veliko, in sicer umetnih (prometni znaki, računalniški jezi-

ki) in naravnih (živalski »jeziki«, npr. ples čebel, jezik kretenj in navsezadnje človeški jeziki). Človeški jezik je naraven sistem znakov, katerega izrazna stran je glasovna, vsebinska pa odsev resničnosti v človeški zavesti. Jezikovni sistem je večplasten in vsebuje množico sestavljenih znakov. Pri funkcioniranju jezika se spreminjata tako izrazna kot vsebinska stran, in sicer precej neodvisno ena od druge. Vsebinska stran se spreminja zaradi sprememb pri spoznavanju sveta, izrazna pa zaradi težnje k ekonomični in vendar dovolj razčlenjeni strukturi.

Tretje poglavje govori o organizaciji jezikovnih enot. Avtor deli jezikovne enote na materialne in integrirajoče, t. j. na modele, po katerih se združujejo materialne enote. Obe enoti imata izrazno in vsebinsko stran, za integrirajoče enote je izrazna stran shema, po kateri se združujejo materialne enote, vsebinska pa tisti novi pomen, ki ga ta določena shema daje materialnim enotam. Važno je dejstvo, da pomen več združenih materialnih enot ni enak vsoti posameznih pomenov, ampak je odvisen od integrirajočih pravil. Poleg te delitve se enote delijo še po raznih jezikovnih plasteh. Najnižja plast je glasovna, njena enota pa je fonem, s pomočjo fonemov se razlikujejo enote višje plasti – morfemi. Poleg fonemov so enote glasovne plasti tudi pravila, po katerih se fonemi združujejo. Pri modelih združevanja fonemov igra v ruščini (in tudi slovenščini) važno vlogo zlog, ki bi se ga dalo prišteti k integrirajočim enotam. Najvažnejša enota pomenske plasti je vsaj v slovanskih in njim podobnih jezikih 'beseda', saj je nosilka samostojnega pomena. Najmanjša pomenska enota je sicer morfem, vendar je zanj pogosto v mnogih jezikih težko določiti pomen. Zato je morfem v slovanskih jezikih sicer važna, vendar ne osrednja enota. Določanje višjih enot je precej problematično, saj prehajamo od jezikovnih že k komunikacijskim enotam, sporočil in povedi. Integrirajoča enota za besede je sintagma. Stavke je model, ne materialna enota. Če se združi z intonacijo in leksikalno napolni, postane komunikacijska enota: poved (*vykazyvaniye*). Materialna enota, ki bi ustrezala stavku, bi bila lahko fraza.

Jezik ne bi mogel hitro funkcionirati, če ne bi bile jezikovne enote sistematično urejene tudi znotraj posameznih plasti, in sicer tako, da se delijo na podsisteme, ki imajo navsezadnje tako majhno število členov (5–9), da si jih človek lahko zapomni. Na take podsisteme so razdeljeni fonemi (npr. na samoglasnike, zvočnike, pripornike, nosnike itd.), pa tudi besede in fraze. Razmeroma nova je misel o sistematični urejenosti leksike.

Osnovna celica pri organizaciji leksike je najbrž sistematična skupina besed, ki so povezane po podobnosti, pogosto se razlikujejo le po eni razločevalni semantični lastnosti. Takšne skupine so npr. imena za barve, za dneve v tednu, izrazi za našelja itd. V takšni osnovni skupini je 5–9 besed. Čeprav je v zvezi z določitvijo besednih skupin še veliko nejasnega (skoraj vsaka beseda

npr. pripada več skupinam, povezave so prepletene), pa o sistematični urejenosti leksike danes ne more biti več dvoma.

Zanimivo je poglavje o točnosti in približnosti v sistemu in preučevanju jezika. Avtor opozarja na nejasno omejene meje jezikovnih pojavov, ki pravzaprav omogočajo stalno jezikovno spreminjanje in prilagajanje novim potrebam. Zaradi tega jezikoslovje pogosto uporablja statistično metodo, ki se obnese takrat, ko o raziskovanem predmetu ne moremo dati kakšnega stalno veljavnega pravila, ampak lahko ugotovimo le pravilo, ki bo veljalo v večini primerov. Tako lahko s sistematično obdelavo distributivne analize leksike ugotovimo pomembne semantične lastnosti besed. Zvemo npr., da se v ruščini z glagoli *trudit'sja*, *rabotat'*, *delat'*, *sozdavat'* povezujejo kot osebkii osebe, skupine oseb in stroji, vendar se z glagolom *trudit'sja* uporabljajo predvsem osebkii, ki pomenijo ljudi. To je pomembna lastnost tega glagola, ki ga loči npr. od glagola *rabotat'*. Statistika in distributivna analiza bi verjetno tudi pokazali, da so zveze kot *krilati nilski konj* (ali navsezadnje klasični stavek: *Zelene ideje besno spijo.*) malo verjetne, čeprav ne nemogoče, saj je treba računati na preneseni pomen, nenavadne situacije, mitologijo itd. Seveda pa je statistična metoda primerna le za obsežne tekste, distributivna analiza pa kaže le na nekatere lastnosti pomena in jo je treba dopolniti še z drugimi metodami, npr. s komponentno analizo.

V predzadnjem poglavju avtor razpravlja o sistemski naravi sprememb v jeziku. Jezik se stalno spreminja, saj se spreminjajo tudi sporazumevalne potrebe. Seveda je proces spreminjanja počasen, postopen, ponavadi skoraj neopazen, saj ne sme ogroziti sporazumevanja. Ker je jezik sistem med seboj povezanih elementov, povzroči sprememba enega elementa nujno spremembo še drugih elementov. Seveda je važna frekvenca, saj bolj pogost element povzroči več sprememb. Včasih lahko določimo kako vodilno tendenco v jezikovnem razvoju, npr. pri praslovanščini težnjo po konsolidaciji zloga. Notranjejezikovni vzroki za spremembe so ponavadi težko določljivi. Zakaj se je neki jezik razvijal ravno tako, kot se je, za zdaj še ni mogoče pojasniti. Medtem ko o notranjejezikovnih vzrokih za spremembe lahko samo sklepamo, pa lahko nekatere zunanje vzroke lažje določimo. Takšni so npr. vdor tujih elementov v jezik (npr. glasu *f* v slovanske jezike), načrtno kovanje novih besed (npr. *sputnik*, *kibernetika*), uvajanje normativnih pravil itd. Že

stara je želja jezikoslovcev, da bi odkrili neke splošne zakonitosti jezikovnega razvoja in ga lahko do neke mere celo napovedali, vendar za zdaj nekkih celovitejših odgovorov na ta vprašanja še niso našli.

V zadnjem poglavju avtor oriše nekatere značilnosti sodobnega jezikoslovja. Pri tem poudarja, da je sodobno jezikoslovje zraslo iz dela mnogih prejšnjih rodov. Tu gre tako za plodne ideje (na področju slavistike npr. Baudouina de Courtenaya) kot za neprecenljive zbirke gradiva (npr. veliki slovarji slovanskih jezikov: Dalj, Pleteršnik, Jungman in vrsta drugih). Vendar je bilo starejše jezikoslovje usmerjeno predvsem analitično, medtem ko si sodobno jezikoslovje prizadeva najti sintetične rešitve, npr. način proizvajanja tekstov. Rešiti mora tudi praktične naloge, npr. ustvariti nove knjižne jezike, urejati in usmerjati razvoj že razvitih knjižnih jezikov (normativna dela, terminološki slovarji itd.).

Sodobno jezikoslovje si prizadeva najti vedno bolj objektivne raziskovalne metode. Ogromen korak v tej smeri je bila že primerjalna metoda, ki je nastala v prejšnjem stoletju, vendar je primerna predvsem za zgodovinsko jezikoslovje. Za sinhrono jezikoslovje so začeli uporabljati nove metode: distributivno in transformacijsko analizo, metodo substitucij, statistiko itd. Vedno bolj se pri raziskovanju uporabljajo tehnični pripomočki in eksperimentiranje (npr. pri psiholingvistikii). Zaenkrat je uporaba računalnikov še draga, vendar lahko računalniki že sami delajo odzadnje slovarje, izdelujejo frekvenčne analize tekstov itd. Bolj eksaktno mišljenje je jezikoslovju prinesla tudi uporaba matematičnih metod, vendar vloge matematike v jezikoslovju ne kaže precenjevati, saj je predmet jezikoslovnih raziskav – jezik, zaradi njegove narave nemogoče docela formalizirati. Zanimivo je, da se je začela matematika prilagajati novim objektom humanističnih raziskav (uvedeni so bili pojmi lingvistične spremenljivke, netočno omejenih množic itd.).

Po tem kratkem orisu naj omenim še to, da je dal prvotni namen knjige, namreč predavanje slušateljem, delu svojevrsten pečat: napisano je živahno, osebno in spodbujajoče, razmeroma ozek izsek iz jezikoslovne problematike je dopolnjen s premišljeno sestavljenim seznamom klasične in novejšje, sovjetske in tuje strokovne literature.

Aleksandra Derganc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

